

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za noviju hrvatsku književnost

Zagreb, 12. lipnja 2017.

BIBLIJSKI INTERTEKST U ROMANIMA JOSIPA MLAKIĆA

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS BODOVA

Mentor:

Prof. dr. sc. Krešimir Nemeč

Studentica:

Bojana Kukoleča

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. <i>Biblija</i> kao temelj Zapadne književnosti.....	5
2.1. Biblijski intertekst.....	6
3. <i>Ljudi koji su sadili drveće</i>	7
3.1. <i>Otkrivenje</i> – podjela na pravednike i grešnike.....	7
3.2. Mjesto dobra i mjesto zla.....	9
3.3. Propovjednik i tvornica Pobjeda.....	10
3.3.1. Salomonsko rješenje.....	11
3.4. <i>Na obali rijeka babilonskih</i>	12
3.5. Postaje križnog puta i svete slike.....	12
3.6. Ostali istaknuti biblizmi.....	14
3.6.1. Stvaranje svijeta.....	14
3.6.2. <i>Knjiga Izlaska</i> – Mojsije razdvaja vode Crvenog mora.....	14
3.7. Simbolika kiše.....	14
3.8. Motiv Minotaura povezan s motivom samoubojstva.....	17
4. <i>Mrtve ribe plivaju na leđima</i>	18
4.1. <i>Ždralovi lete u Egipat</i>	18
4.2. <i>Psalam 137</i>	19
4.3. Ukazanje Gospe i motiv samoubojstva.....	20
4.4. Poveznice s <i>Otkrivenjem</i>	22
4.4.1. <i>Sedmi pečat</i>	22
4.5. Motiv Minotaura.....	24
4.6. Pitanje prave vjere.....	24
5. <i>Božji gnjev</i>	26

5.1. Ilija – glavni lik i starozavjetni prorok.....	26
5.2. Božji gnjev i motiv osvete.....	28
5.3. Motiv Minotaura.....	29
5.4. Simbolika kiše.....	30
5.4.1. Rat kao proključala voda.....	31
5.5. Vatra koja pročišćava.....	31
6. <i>Svježe obojeno</i>	33
6.1. <i>Bijeg u Egipat</i>	33
6.1.1. Naglasak na ubojstvima male djece.....	34
6.2. Mjesto dobra.....	35
6.3. Simbolika zvijeri.....	36
6.4. Simbolika kiše.....	36
6.5. Pitanje prave vjere.....	37
7. <i>Planet Friedman</i>	39
7.1. Tvorci – Bog i Friedman.....	39
7.2. Kult Spasitelja – usporedba Gerharda i Andreasa s Isusom Kristom.....	40
7.3. <i>Biblija</i>	42
7.4. Osjećaj krivnje koji vodi do pokajanja.....	43
7.5. Usporedbe s biblijskim potopom i Noinom arkom iz <i>Knjige Postanka</i>	44
7.5.1. Grijesi koji dovode do potopa.....	44
7.5.2. Potop.....	44
7.6. Simbolika vatre.....	46
8. <i>Zaključak</i>	47
9. <i>Literatura</i>	50

1. Uvod

Diplomski će se rad baviti pronalaskom i tumačenjem biblijskog interteksta u odabranim romanima bosansko-hercegovačkog književnika Josipa Mlakića. Budući da je cilj rada promotriti kako simboli preuzeti iz *Biblije* utječu na interpretaciju odabranih romana jednog suvremenog autora, uz pomoć stručne literature, kao što je djelo *Anatomija kritike* Northropa Fryea i članak *Duhovne odrednice hrvatske književnosti* Božidara Petrača, promotrit će se utjecaj *Biblije* na razvoj Zapadne književnosti. Definirat će se pojmovi arhetipa i arhetipske kritike, prema kojoj je cjelokupna književnost slična mitu, odnosno, svetoj priči iz koje preuzima simbole. Pojmovi važni za samu analizu romana, kao što su intertekst i intertekstualnost te bibliizam, definirat će se uz pomoć *Književnog leksikona* Milivoja Solara, *Pojmovnika suvremene književne i kulturne teorije* Vladimira Bitija te *Simbola i proroka* Deana Slavića.

Dio autorova opusa koji će se analizirati čine romani objavljeni 2010. godine i nakon nje: *Ljudi koji su sadili drveće* (2010), *Mrtve ribe plivaju na leđima* (2011), *Planet Friedman* (2012), *Svježe obojeno* i *Božji gnjev* (2014), a u kojima se naglasak premješta s rata u Bosni, kao glavne tematske odrednice ranijih romana, na biblijski intertekst. Autor je prva dva napisana romana *Kad magle stanu* (2000) i *Živi i mrtvi* (2002) smjestio u sam epicentar ratnih zbivanja, a u trećem romanu *Psi i klaunovi* (2006) radnja se odvija pred početak rata. U četvrtom romanu *Tragom zmijske košuljice* (2007), vremenski izmještenome iz aktualnog vremena u vrijeme turske vladavine, posredstvom brojnih motiva, ponovno je simbolički pisao o ratu u Bosni, dok je u romanu *Čuvari mostova* (2007) pisao o izbjegličkom životu bosanskih Hrvata u hrvatskom selu. U navedenim je romanima tematizirao uvijek istu osnovnu tematiku – zla, apsurdnosti rata i ponovljivosti nesreće na bosanskim prostorima (usp. Alajbegović 2013: 105), koja povezuje ranije romane s romanima odabranima za analizu u diplomskom radu.

Ipak, analiza će pokazati kako se može ustvrditi distinkcija između ta dva dijela autorova opusa na temelju prisutnosti biblijskog interteksta. Iz tog će se razloga drugi dio rada najviše referirati upravo na samu *Bibliju*. Bit će, dakle, prikazan biblijski intertekst na razini simbola, citata, likova i naracija u svakom pojedinom romanu, a analizom će se dokazati kako učestala prisutnost biblizma u tim romanima upućuje na drugačiju interpretaciju djela. Kako bi se dodatno naglasila razlika između dva navedena dijela autorova opusa, istaknut će se povezanost romana odabranih za diplomski rad stalnim motivima poput ždralova, Minotaura,

vatre, vode i samoubojstva, koji nisu prisutni ili ne posjeduju naročitu važnost u ranijim romanima.

2. Biblija kao temelj Zapadne književnosti

S obzirom na postavljenu distinkciju autorova opusa, na temelju prisutnosti biblijskog interteksta, potrebno je promotriti utjecaj *Biblije* na književnost u cjelini. Mnogo je vrijednih doprinosa književnom kanonu koji su stoljećima pokretali dijalog sa Svetim Pismom. Među ostaloga, *Biblija* je vrijedno djelo jer sadržava najdublji uvid u značenje ljudskog života te je najvažniji izvor Zapadne kulture, posebice izraza i riječi koje rabimo (usp. Clifford, Harrington 2012: 1, prev. aut.). Frye navodi da je *Biblija* na književnost Zapada utjecala više od ma koje knjige, ali kritičar o tom izvoru zna jedva nešto više od same činjenice da on postoji (usp. Frye 1979: 25), čime se može objasniti nedovoljna zastupljenost modela interpretacije koji će se koristiti u analizi diplomskog rada. Božidar Petrač također smatra da je Sveto Pismo temelj svih velikih djela svjetske i nacionalnih književnosti pa se tako i cijela hrvatska književna građa oslanja se na *Bibliju* (usp. Petrač 1995: 79). *Biblija* se pokazala neiscrpnim izvorom djelima kroz povijest, pa je zato za proučavanje u diplomskom radu odabran jedan suvremeni autor i dio njegova opusa na koji se taj interpretativni model treba primijeniti. Potrebno je vidjeti u kojoj mjeri autor crpi motive iz prototeksta i tako mijenja značenje svog teksta u koji ih upisuje.

Psihoanalitičar Carl Gustav Jung, baveći se proučavanjem veze između mitova i podsvijesti, pojam podsvijesti je shvatio u smislu kolektivne podsvijesti, psihičkog sloja koji je zajednički svim ljudima jer na određeni način sadrži kolektivno iskustvo čovječanstva. To iskustvo posredovano preko simbola dolazi do svijesti pojedinca (usp. Solar 1977: 224). On je prvi upotrijebio i razložio pojam arhetipa, odnosno prasliske. Pojmom obilježava apriorne načina našeg psihičkog funkcioniranja, koji se javljaju u snovima, vizijama, maštarijama; izraženi su u mitovima, religioznim predodžbama, u bajkama, legendama i umjetničkim djelima svih vremena i civilizacija (usp. Laća 1999: 142).

Najvažnijim se predstavnikom arhetipske kritike smatra Northrop Frye koji je svoje izvore proučavanja arhetipova pronalazio u mitologiji (usp. Solar 2011: 26). Književnost je slična mitu, koji se rabi kao oznaka svete priče, zato što može prikazati isključivo one simbole koje prikazuje i sveta pripovijest. Smatra da je podrijetlo cjelokupne književnosti u mitologiji jer odatle preuzeti motivi, teme i likovi variraju u povijesti književnosti (usp. Solar 2011: 313).

Frye svojim djelom *Anatomija kritike* dokazuje srodnost književnih struktura Zapadne književnosti s ustrojem *Biblije*, a arhetip gleda kao simbol koji jednu pjesmu povezuje s drugom i tako pomaže da se sjedini i integrira naše iskustvo književnosti (usp. Frye 1979: 116). Time se približava pojmu intertekstualnosti. On u svom arhetipu „stapa i elemente onoga što je za Junga arhetip – koji djeluje iz podsvijesti – i elemente simbola, koji je za Junga očitovanje arhetipa“ (Slavić 2016: 64). Primjer arhetipa je simbol križa koji izravno upućuje na Kristovo raspeće i smrt, a obilježiti će romane *Ljudi koji su sadili drveće*, *Svježe obojeno* i *Planet Friedman*. U svim se romanima postavljaju arhetipska pitanja o pravdi, ratu, bijesu, strahu i sreći.

2.1. Biblijski intertekst

Kako će se model interpretacije baviti iščitavanjem biblijskog interteksta, važno je definirati pojmove koji će se koristiti u analizi diplomskog rada. Intertekst je tekst ili skupina tekstova koji su u nekom bitnom odnosu prema drugim tekstovima (usp. Solar 2011: 215), a u ovom će se slučaju promotriti odnos odabranih romana prema *Bibliji*, označen pojmom biblijski intertekst. Intertekstualnost je naziv koji je skovala Julia Kirsteva da bi obilježila aktivan odnos teksta kao mreže znakovnih sustava sa sustavima označiteljskih praksi njegove kulture (usp. Biti 2000: 224). Takav odnos predmnijeva da je za razumijevanje jednoga djela važno poznavanje drugoga, pri čemu je ta relacija među književnim tekstovima ispunjena značenjem, koje se na drugi način ne bi moglo ostvariti (usp. Barthes 1986: 9). Promotrit će se odnos odabranih romana prema *Bibliji* kao prototekstu i pokušati dokazati da se bez razumijevanja biblizama stavljenih u surječje odabranih romana, ne dobiva uvid u njihovu cjelovitu interpretaciju.

Bibilizam je simbol preuzet iz *Biblije* i stavljen u novo okruženje. Razlikujemo izričite biblizme, simbole koji su nazočni samo u *Bibliji*, a vrlo čest izričiti biblizam u odabranim romanima je Sveto Trojstvo. Potom kristijanizme, simbole iz kršćanske kulture te neizravne biblizme u koje se ubrajaju sveci ili mučenici (usp. Slavić 2011: 11). Biblizam tako može biti citat preuzet iz *Otkrivenja*, što će biti čest slučaj u romanima, može biti simbol poput jabuke iz *Knjige Postanka*, kao i lik Propovjednika ili starozavjetnog proroka. Naposljetku, u romanima će se uočiti i poveznice s biblijskim naracijama poput *Bijega u Egipat* i *Velikog potopa*.

3. *Ljudi koji su sadili drveće*

Roman *Ljudi koji su sadili drveće* objavljen je 2010. godine u V.B.Z.-ovoj nakladi, a prati priču šestorice ratnih veterana pa tako „nema izdvojenog glavnog protagonista već se radi o skupnom entitetu aktera koje povezuje zajedničko ratovanje na istoj strani“ (Alajbegović 2013: 107). U romanu se tematizira razdoblje nakon rata i trajno ostavljene traume, ožiljci i bolne fizičke i psihičke posljedice koje karakteriziraju junake romana (usp. nav. dj.: 106). Roman promatra njihovu svakodnevicu u kojoj se pokušavaju nositi s traumom sjećanja, no naučeni na puko preživljavanje, onemogućeni su živjeti u društvenoprihvatljivim okvirima. Izgubljeni, iznevjerenih očekivanja, preživljavaju dan po dan, tragajući za nekim višim smislom života, a motiv koji se provlači kroz cijeli roman je osjećaj nepravde koju nitko ne može ispraviti i koji pokreće djelovanje glavnih junaka.

3.1. *Otkrivenje* – podjela na pravednike i grešnike

Apokalipsa (hrv. *Otkrivenje*) jest posljednja knjiga *Biblije* kojom završava *Novi zavjet*. Po kršćanskoj tradiciji njeno se autorstvo pripisivalo sv. Ivanu, apostolu i evanđelistu. To je žanr koji govori o kraju staroga svijeta i staroga čovjeka te o početku života i obnove u kraljevstvu Božjem i najdulja je i najvažnija apokalipsa u *Bibliji* (usp. Slavić 2016: 102). John Barton smatra da je žanrovska odrednica apokaliptičnih tekstova njihovo čitanje u prenesenom značenju te da oni donose uopćene istine koje omogućavaju detaljan pogled na čovjekov svijet (usp. Barton 1996: 17, prev. aut.). *Apokalipsa* donosi pravdu nad pravdama, konačnu nagradu za pravednike i kaznu za grešnike koja često izostaje u životima glavnih junaka romana obrađenih u diplomskom radu. Stoga ne čudi da se autor uvelike oslanjao na *Ivanovo Otkrivenje*, koje govori o novom, pravednijem početku, prijeko potrebnom likovima čiji život pratimo u romanima. Slavić navodi da su apokaliptični tekstovi neka vrsta utjehe kako od stradanja ne pati samo naša mala zajednica, nego cijeli svijet i da će dobro na kraju nadvladati zlo (usp. Slavić 2016: 598).

Prvi ulomak opisuje likove Bracu i Kapetana u vrijeme rata, točnije kasnu jesen 1994. godine. Braco je zamišljao kako neka nevidljiva ruka upravlja njihovim životima, kao da netko negdje zlorado pomiče bezvrijedne gipsane figurice: „Svršetak rata bio je blizu i on je čekao da netko dovoljno moćan odsvira kraj“ (Mlakić 2010: 17). Sintagmu „odsvirati kraj“ treba tumačiti uz pomoć *Otkrivenja* i simbola sedme trube: „I sedmi anđeo zatrubi. I na nebu odjeknuše silni glasovi: / Uspostavljeno je nad svijetom kraljevstvo / Gospodara našega i

Pomazanika njegova / i kraljevat će u vijeke vjekova!“ (Otk 11, 15). Vojnici nisu samo čekali kraj rata, odnosno borbe koju su vodili s neprijateljskom vojskom, nego i kraj muka, spasenje koje dolazi po Isusu Kristu, a opisano je u *Otkrivenju*.

Naslov prvog poglavlja romana je *Dies irae*. To je zapravo latinski himan¹ iz 13. stoljeća, a opisuje Sudnji dan, posljednju trubu koja poziva duše pravednika pred prijestolje Božje odakle će biti spašeni, a zli će biti protjerani u vječni plamen. Ta je tema preuzeta iz *Otkrivenja* u kojem Isus Krist, kako je već rečeno, uspostavlja pravedni poredak, nagrađuje pravednike i kažnjava grešnike. Kapetan je jedan od protagonista koji uz psihičke, pati i od fizičkih posljedica rata, teško hoda i potrebna mu je pomoć štake. Motiv himana *Dies irae* drugi put se u romanu pojavljuje u Mozartovoj skladbi *Requiem aeternam*², na radioprijemniku u automobilu. Kapetan i njegov bivši suborac i prijatelj Braco vozili su se od doktora koju mu je pokušao osloboditi živac i olakšati bolove, ali se mukotrpan tretman pokazao beskorisnim. Kad je začuo taktove pjesme, Kapetan je zamolio Bracu da pojača radio. U romanu se iznose i stihovi: „...u dan gnjeva / Ognjem svijet će sav da sijeva / Sa Sibilom David pjeva“ (nav. dj.: 89). Kako je već spomenuto, himan opisuje *Posljednji sud* u kojem se očituje Božja providnost, a slušajući tu skladbu Kapetan se uspijeva nakratko osloboditi bolova. Moguće tumačenje je da mu on daje osjećaj kako će se na koncu njegova života ispraviti nepravda i nagraditi njegova žrtva i to mu daje snagu.

Kako biblizmi preuzeti iz *Otkrivenja* nisu nepovezani, već tvore cjelovitu sliku romana i omogućuju drugačiju interpretaciju, pokazuje i citat preuzet iz *Otkrivenja* koji predstavlja opis Ivanove vizije Isusa Krista, a recitira ga lik Propovjednika:

Vidjeh sedam zlatnih svijećnjaka, a posred svijećnjaka netko kao Sin Čovječji, odjeven u dugu haljinu, oko prsiju opasan zlatnim pojasom; glava mu i vlasi bijele poput bijele vune, poput snijega, a oči mu kao plamen ognjeni; noge mu nalik na mjedi uglađenoj, kao u peći užarenoj, a glas mu kao šum voda mnogih (Mlakić 2010: 20; Otk 1, 12-15).

---

¹ Himan (lat. hymnus < grč. ὕμνος: svečana pjesma, hvalospjev) u kršćanstvu označava crkvene liturgijske pjesme (usp. „Himan.“, Hrvatska enciklopedija, pregled: 15. 1.2017.).

² Rekvijem (lat. requiem, akuzativ od requies: mir, počinak) 1. U katoličkoj liturgiji, misa za pokojne, nazvana tako po početnim riječima pristupne molitve (Requiem aeternam dona eis, Domine: Pokoj vječni daruj im, Gospodine). Kada se drži na dan spomena na pokojnika, naziva se zadušnica.

2. Glazbeno-vokalno ili vokalno-instrumentalno djelo nastalo uglazbljenjem liturgijskoga teksta. Sastoji se od onih standardnih misnih stavaka koji su prikladni za tematiku pogreba, te od onih koji su specifični za sam rekvijem, poput sekvence *Dies irae* („Rekvijem.“, Hrvatska enciklopedija, pregled: 17. 1. 2017.).

Sljedeći je citat također preuzet iz *Otkrivenja*, a u romanu ga navodi Propovjednik, lik koji predstavlja očiti biblizam, a o kojem će nešto više riječi biti kasnije. On prikazuje otvaranje šestog od sedam pečata koji se imaju dogoditi prije no što Isus povede pravednike pred lice Božje: „I sunce pocrnje kao dlakava kostrijet, sav mjesec postao kao krv. I zvijezde padoše s neba na zemlju. Nebo iščeznu, kao savijena knjiga, a sve se planine i otoci pokrenuše s mjesta“ (Mlakić 2010: 101; Otk 6, 12-15).

Razmišljanja o dolasku Spasitelja s drugog svijeta, iz onostranosti, koji vjernicima donosi oslobođenje od patnji najčešće nastaju u vremenima stradanja i proganjanja, pa se apokaliptičnim spisima nastoji ohrabriti i tješiti pobožni puk prikazujući njihovu muku kao kušnju za odlazak u Kraljevstvo Božje (usp. Laća 1999: 18). Protagonisti ovog romana slomljeni su, razočarani i osjećaju nepravdu iako je rat završio jer je ostavio posljedice koje ih sprječavaju u zadovoljavanju društvenonametnutih normi ponašanja. Prema *Otkrivenju* svatko dobiva ono što je zaslužio, pravednici idu pred lice Božje, a oni zli koji se ne pokaju, bivaju kažnjeni. Na taj se način uspostavlja red koji je nedostajao u životima junaka i oni konačno dobivaju dugoočekivanu pravdu.

3.2. Mjesto dobra i mjesto zla

U romanu se većinom tematizira poslijeratno razdoblje dok se jedino u prvom poglavlju romana tematiziraju događaji za vrijeme rata. Zanimljivo je da se ističu samo dva mjesta, jedno koje je obilježeno zlom i smrću koje donosi rat, a drugo se, potpuno suprotno, opisuje kao sigurna oaza u kaosu rata. Na jednom dijelu poljskoga puta, bila je postavljena smrtonosna zamka srpske vojske. U blizini tog mjesta se nalazilo osamljeno stablo jabuke koje je bilo svojevrsan okidač jer bi neprijateljska vojska otvarala rafalnu paljbu kada bi se vozilo vojske protagonista približilo. Jabuka je biblizam preuzet iz *Knjige Postanka* u kojem je također imao funkciju zamke i to prvim ljudima, Adamu i Evi. Stablo jabuke je u *Postanku* bilo okidač za svo zlo koje se u povijesti čovječanstva dogodilo jer je Sotona, u obličju zmije, nagovorio Evu da kuša jabuku i tako počinu prvi grijeh (usp. Post 3, 1-7).

U vrijeme rata postojala je jedna kuća koja je za Bracu bila, kako on sam tvrdi, sigurna oaza u srcu pakla, jer je ostala gotovo netaknuta nakon silnih pucnjava koje su se odvijale iznad nje. U kući se, na jednom zidu, nalazio trag skinutog raspela i slika Srca Isusova tj. Srca Marijina, ovisno o kutu gledanja, a u lijevom je dijelu bila jelova graničica koja je simbol čvrstine i postojanosti. U romanu je ona opisana ovako: „Prije svega zbog činjenice da se ni

na jednom dijelu kuće nije moglo primijetiti ni najmanje oštećenje, jedino je nekoliko crepova pri sljemenju spuzalo nekoliko centimetara prema dolje, iako su već treću godinu preko nje prelijetala jata smrtonosnog čelika“ (Mlakić 2010: 16). Kuća s religijskim slikama i simbolom križa, u vidu traga skinutog raspela kao sigurnog mjesta u kaosu rata, pojavljuje se i u romanu *Svježe obojeno*.

3.3. Propovjednik i tvornica Pobjeda

Dvadeset i prva knjiga *Biblije* nosi naslov *Propovjednik*. U njemu glavni lik, po kojem knjiga i nosi naslov, iznosi svoje misli o svijetu, ljudima, pravdi te savjetuje ljude o ispravnom načinu života. Propovjednik je zapravo kralj Salomon, Davidov sin i kralj Jeruzalema. Biblijskog Propovjednika i Propovjednika junaka romana ne povezuje samo ime. Prije rata, Propovjednik je bio inženjer, a sada je za ljude samo običan luđak koji hoda ulicom i izgovara citate iz *Evandjelja*. Ipak, misli koje oblikuje citatima iz *Evandjelja* nisu tek puko nabranje, već pokušaj da izrazi osjećaj krivnje i straha za svoje sugrađane, pa ih upozorava na njihove grijeh. Još je jedna poveznica između biblijskog Propovjednika i junaka romana, a to je opis gradnje i prinošenje žrtava paljenica:

Ili je bio zasićen zamamnim mirisom janjadi koja se okreće na ražnju, kojima se tradicionalno obilježavao završetak pojedine faze gradnje. Bogu kuće prinošene su obično, četiri žrtve paljenice: nakon završetka temelja i mrtve ploče, nakon izlivanja gornje ploče, zatim kad se izide na krov i kad se svijetložuta drvena konstrukcija zacrveni od crepova, te na kraju, posljednja, pri useljenju u kuću (nav. dj.: 155).

U vrijeme vladavine kralja Salomona ljudi su živjeli od uzgajanja životinja, a žrtve paljenice prinosili su kako bi iskazali zahvalnost za najveći dar koji su primili od Boga – dar života. Taj čin je uglavnom bio vezan uz radost molitve i iskazivanje poštovanja i zahvalnosti Bogu, ali ponekad su se žrtve paljenice prinosile i kao molba za oprost grijeha (usp. Clifford, Harrington 2012: 236, prev. aut.). Opis izgradnje tvornice Pobjede vrlo je sličan opisu Salomonove izgradnje i posvete hrama i to potvrđuje kako lik Propovjednika predstavlja očiti bibliizam u djelu (usp. 1Kr 8, 62-66).

Ono što ih razlikuje je osjećaj krivnje i želje za pravednim životom koji se javlja kod Propovjednika junaka romana jer on vjeruje u *Otkrivenje*, konačnu pravdu nad pravdama, dok biblijski Propovjednik smatra da treba uživati u životu jer nakon ovozemaljskog života ljude čeka jedino smrt. U trenutku kada Propovjednik umire, navodi se citat: „Sve je bilo u

najboljem redu: nije bilo ničega, ni praska stakla u dubinama, ni zlosutnog strujanja podzemnih voda, samo toplina, beskrajna toplina koja ga je uspavljivala“ (nav. dj.: 157). On je priželjkivao smrt jer vjeruje da ona donosi spasenje, vječni život.

Kako se radnja romana razvija, saznajemo da Propovjednik prati osjećaj krivnje jer je kao inženjer imao važnu ulogu u izgradnji tvornice Pobjede u kojoj su se stvarale ratne granate: „I tako, dok su se tamo, na bliskom istoku, u zraku mimoilazila Pobjedina djeca, i bučno završavala svoj put, sijući smrt, grad je rastao i cvjetao u tisuću boja. Nastao iz dima i praha, samo desetak godina kasnije, kao po nekom mitskom prokletstvu, i nestao je u tom istom prahu i dimu“ (nav. dj.: 157). Potom se Propovjednik sjeti riječi koje svećenik izgovora na Pepelnicu pri služenju misnog slavlja: „Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti“ (nav. dj.: 157). Grad se razvijao i bogatio na proizvodnji granata koje su uništile neke njima nepoznate gradove. Naposljetku je rat uništio njihov grad kao i njih, pa Propovjednik svjestan svoje krivnje, ali i krivnje svojih sugrađana, propast vlastita grada tumači kao Božju kaznu. Tome svjedoče i citati iz *Biblije* koje je često izgovarao: „Ako ih ucviliš i oni zavape k meni, sigurno ću njihove vapaje uslišati“ (nav. dj.: 157; Izl 22, 22); „Pokajte se dakle i obratite da s izbrišu grijesi vaši“ (nav. dj.: 20; Dj 3, 19) i „Bdijte dakle jer ne znate u koji dan Gospodin vaš dolazi“ (nav. dj.: 62; Mat 24, 42). Sličan dojam ostavlja i prizor u kojem Propovjednik gleda u Pobjedu koju je sagradio i kaže: „Mjerom kojom mjerite, mjerit će vam se. I nadodat će vam se!“ (nav. dj.: 28; Mk 4, 24). Izgovarao je taj citat, misleći o svojim grijesima, lošim postupcima koje čeka neki viši sud od ovozemljskoga, a kojeg obećava *Otkrivenje*.

Tvornica Pobjeda se često opisivala kao podzemlje: „Tek kasnije, početkom rata kada su i obični smrtnici mogli zaviriti u to podzemno carstvo, nestale su i te nadnaravne priče o pravom podzemnom gradu u srcu planine“ (nav. dj.: 22). Važno je napomenuti kako se podzemlje u *Bibliji* često opisuje kao mjesto suprotno od raja, a zanimljivo je promotriti i citat koji se javlja nakon što Propovjednik umre: „Tama se spustila nad Pobjedu, tama, tišina i sjene“ (nav. dj.: 157). Motivi tame i sjena se u *Bibliji* uglavnom vežu uz Sotonu, a označavaju mjesto bez Boga, podzemlje, kako se tvornica Pobjeda često i nazivala (usp. Izr 9, 18).

3.3.1. Salomonsko rješenje

Kralj Salomon, odnosno Propovjednik, koji je u prethodnom poglavlju diplomskog rada uspoređivan s likom Propovjednika, javlja se i u poglavlju koje tematizira susret Dragana i njegovih kolega, bivših suboraca. Pili su konjak, a kako su svi odreda alkoholičari, bojali su

se da će upravo onaj drugi koji je sada na redu sve popiti, pa su dogovorili da naizmjenično pune čepove i tako piju. Ta njihova dosjetka nazvana je salomonskim rješenjem koje je mudro, dovitljivo i pravedno. Kralj Salomon je pokazao svoju mudrost kada je pronašao način da sazna koja majka govori istinu kada kaže da je dijete njezino. Zapovjedio je da se dijete raspolovi te da se po jedna polovica da svakoj ženi. Samo je jedna od njih na njegov prijedlog bila u stanju odreći se djeteta i prepustiti ga drugoj ženi, ne bi li mu sačuvala život. Tako je kralj shvatio koja je od njih prava majka djeteta (usp. 1Kr 3).

3.4. *Na obali rijeka babilonskih*

Naslov jednog od poglavlja romana je *Na obali rijeka babilonskih* što je zapravo prvi stih *Psalma 137*, pa se i cijeli psalam često tako naziva. To je „vrsta kultne, religijske pjesme, odgovara himni u slavu Boga, s elementima molitve“ (Solar 2007: 302). Psalme treba tumačiti kao iskaz zahvalnosti, pokore, žalosti ili bilo kojeg drugog osjećaja koji se u njima nalazi, a vezuje se uz individualca koji se moli (usp. Barton 1996: 35, prev. aut.), pa je tako *Psalam 137* po sadržaju tužbalica. On svjedoči o čežnji židovski izgnanika za Sionom u Babilonu: „Sion je bio stari grad Jebusejita od kojih ga je osvojio kralj David i učinio židovskom rezidencijom, Davidovim gradom“ (Laća 1999: 137) koji „u doba progonstva nije više topografski naziv nego simbol Božjeg grada, izraelske slobode i spasenja“ (nav. dj.: 334).³

Propovjednik je, prije no što je planirao počinuti samoubojstvo, recitirao *Psalam 137*: „Na obali rijeka babilonskih sjedasmo i plakasmo spominjući se Siona; o vrbe naokolo harfe svoje bijasmo povješali. I tada naši tamničari zaiskaše od nas da pjevamo, porobljivači naši zaiskaše da se veselimo“ (Mlakić 2010: 101; Ps 137, 1-3). *Psalam* se navodi i u istoimenom poglavlju u kojem se glavni likovi sastaju u kafiću Magnumu. U tih se par stranica romana najviše saznaje o njihovom fizičkom i psihičkom stanju jer se po prvi put nakon dugo godina sastaju s Draganom, likom koji je bivši narkoman i ovisnik o alkoholu, a koji utjelovljuje potpunu psihičku propast uzrokovanu ratom, što će kasnije rezultirati njegovim samoubojstvom. *Psalam 137* je prikladan završetak tog poglavlja jer tematizira izraelski narod u progonstvu, koji je od svojih tlačitelja primoran pjevati i veseliti se. Slično je i s junacima romana od kojih društvo zahtijeva društveno prilagođavanje i povratak

---

³ Nekolicina se psalama može svrstati u vrijeme izгона iz Jeruzalema (Ps 80, Ps 85, Ps 126), ali jedino *Psalam 137* izričito naglašava da je to pjesma o izgonu u Babilon (usp. Clifford, Harrington 2012:362, prev. aut.).

svakodnevnici, iako se svi odreda ne osjećaju za to spremni. Isti *Psalam* bit će ključan za analizu romana *Mrtve ribe plivaju na leđima*.

Potrebno je istaknuti i motiv ždralova koji se javlja u gotovo svim romanima odabranima za analizu jer „kao i u prethodnim romanima, Mlakić brojne motive koristi u svrhu metaforizacije i simbolike, pa simboliku ždralova koji lete ne uspijevajući uskladiti ritam s ostatkom jata uspoređuje s ratnim dragovoljcima koji se teško uklapaju u ritam mirnodopskog razdoblja“ (Alajbegović 2013: 109).

3.5. Postaje Križnog puta i svete slike

Četvrti dio prvog poglavlja nosi naslov *Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ. Evandjelje po Marku i Evandjelje po Luki* opisuju čovjeka po imenu Šimun Cirenac kojega su vojnici natjerali da pomogne Isusu nositi križ (usp. Mt 15, 21; Lk 23, 26). Dragan je ključan lik za pokretanje radnje romana jer će njegovo samoubojstvo potaknuti ostale likove da se probude iz noćne more u kojoj su se zatekli po završetku rata, a iz koje ne vide izlaz. U svojoj kući, iznad kreveta imao je dvije slike Križnoga puta, treću postaju *Isus prvi put pada pod križem* i petu *Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ*. Šohaj, poznati slikar čijih su ruku djelo ove slike, nije bio njima zadovoljan, pa ih je poklonio Draganovu ocu. Iz Draganovih misli saznajemo što bi možda mogla biti greška na prvoj slici. U izrazu Isusova lica je bilo neke vedrine, iako se trebala prikazati muka pa je izgledalo kao da se Isus raduje svojoj smrti. Razvojem radnje saznajemo da se on uspoređivao s likom Isusa osuđenog na smrt jer je i sam planirao i izvršio samoubojstvo. Prije puta u Bosnu, svratio je u kafić u kojem je radio njegov prijatelj Boris koji mu je ponudio novac kao pomoć. Dragan se sjetio pete postaje *Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ* i pomislio kako je Boris njegov Šimun Cirenac, a on je taj koji je pokleknuo, kao što prikazuje i slika *Isus prvi put pada pod križem*: „Uzmi! – rekao je. – Počasti Bosance. Uzeo je i strpao u džep. – Hvala ti – rekao je i krenuo prema izlazu. Sjetio se slike, pete postaje. – Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ – promrmljao je“ (nav. dj.: 36).

U poglavlju *We're all living in America* opisuje se trošna crkva u mjestu i tri slike čije su nazive svi morali znati napamet. Jedna je *Isusovo rođenje*, druga *Isusovo uskrsnuće*, a treća *Isus tjera trgovce iz hrama*. Za kršćanstvo su Isusovo rođenje, a potom Isusovo uskrsnuće dva najvažnija događaja, pa je stoga potrebno obratiti pozornost na treću sliku *Isus tjera trgovce iz hrama*. Čovjek koji je održavao izgled crkve, istjerivao je vodu, koja se nakupila u crkvi

uslijed velikih oborina, kao trgovce iz hrama: „Ušao je ponovno u crkvu i ubrzo izišao tjerajući ispred sebe novu rijeku. Istjerivao je vodu iz crkve, uporno i s bijesnom, kao trgovce iz hrama“ (nav. dj.: 130). Kiša je u cijelom romanu povezana uz negativne događaje, a kako je ovo jedno od brojnih mjesta u romanu koja na to upućuju, motiv će biti detaljno analiziran u posebnom poglavlju diplomskog rada. Robert, sin jednog od glavnih junaka Ivana, i dječaci koje je upoznao, skupljali su staro željezo s namjerom da ga prodaju i kupe drogu. Odlučili su ukrasti iz crkve veliki željezni križ, raspoloviti ga i prodati. Samo se jedan dječak po imenu Luka pobunio i rekao: „Hej, ljudi, što vam je! Ovo je križ!“ (nav. dj.: 191). Moguća je to poveznica s Lukom Evandelistom, a Roberta i dječake možemo promatrati kao trgovce u hramu jer ono što se nalazi u crkvi gledaju isključivo kao materijalnu korist (usp. Mt 21, 12). Dječaci su se okoristili križem, arhetipom koji označava Kristovo raspeće kako bi profitirali.

3.6. Ostali istaknuti biblizmi u romanu

3.6.1. Stvaranje svijeta

Zdenka je gluhonijema medicinska sestra u koju se zaljubio jedan od protagonista, Karlo. On je kupio prazne blokove kako bi se mogli sporazumjeti, a kako bi naglasio važnost riječi za njihov odnos, Karlo ih je usporedio s Riječi Božjom: „Na prvoj polici, s lijeve strane, skroz dolje lijevo, prvi u nizu, nalazi se ovaj blok koji sada leži preda mnom. On je početak. Propovjednik bi rekao: 'U početku bijaše Riječ i Riječ bijaše u Boga i Riječ bijaše Bog. Sve postade po njoj i bez nje ne postade ništa. Svemu što postade u njoj bijaše život i život bijaše ljudima svjetlo; i svjetlo u tami svijetli i tama ga ne obuže“ (nav. dj.: 136; Iv 1, 1-2). Kao što je u *Bibliji* Bog riječima stvarao svijet, jer imenovati nešto znači stvoriti to, tako se i početak njihove ljubavi vezuje uz riječi.

3.6.2. *Knjiga Izlaska* – Mojsije razdvaja vode Crvenog mora

U *Knjizi Izlaska* Mojsije je uz Božju pomoć štapom razdvojio vode Crvenog mora kako bi njegov narod prešao na drugu stranu i pobjegao iz egipatskog ropstva, a potom ih ponovno spojio da bi potopio vojsku koja ih je progonila. Kapetana muči nesаница i jedino kada čuje *Requiem aeternam*, odnosno dio *Dies irae*, osjeća se bolje: „Najviše mu je nedostajao rog. Ponekad bi, u besanim noćima, zamišljao kako ga drži u rukama i svira uvodne taktove *Requiem aeternam*. Zvukovi odlaze u noć, uključuje se orkestar, čuje trube, noć se cijepa, razdvaja se pred njim kao vode Crvenog mora ispred Mojsija. U onom prolazu

između tamnih polutki teče rijeka svijetlosti“ (nav. dj.: 72). Truba spomenuta u citatu je biblizam preuzet iz *Otkrivenja* koje, kako je rečeno, donosi spasenje, smiruje.

Kraj romana obilježava sretan događaj, vjenčanje Karla i Zdenke: „Po sredini, u ljudskom moru, ostavljen je prolaz. Kao u onom filmu *Deset Božjih zapovijedi*. Ovdje se, umjesto vodenog, s obje strane prolaza dizao ljudski zid“ (nav. dj.: 257). Isti biblizam je u oba slučaja vezan uz pozitivne događaje.

3.7. Simbolika kiše

Motiv kiše se u svim romanima odabranima za analizu u diplomskom radu vezuje uz zlo i krvoproliće, a Frye navodi da svijet vode jest voda smrti, često poistovjećen s prolivenom krvi (usp. Frye 1979: 172). U prvoj rečenici romana naglašava se pojačavanje kiše. Na taj način autor uvodi u djelo i nagovještava simboliku kiše. Svaki djelić već spomenutog puta na kojem se nalazila jabuka, bio bi zasut mecima neprijateljske vojske pri približavanju vozila protagonista. Kiša se ovdje prvi put povezuje s oružjem, a kako se radnja razvija, motiv kiše se hiperbolizira: „Kiša je sve jače padala. Bila je krupna i hladna“ (Mlakić 2010: 78); „Kiša je, nošena jugom, i dalje uporno padala“ (nav. dj.: 89); „U blizini je udario grom. Udar je podsjećao na detonaciju tenkovske granate. Kao da su nakratko vraćeni u prošlost, u dane gnjeva“ (nav. dj.: 101). Kapetana i Bracu je kiša uz praćenje gromova podsjetila na dane gnjeva koji označavaju rat. Motiv kiše se nakon povezivanja s oružjem i ratom, povezuje i sa smrću: „Kiša je pljuštala po staklima, bubnjala i udarala, zasipala ih je kao zemlja lijes“ (nav. dj.: 90); „Počela je kiša. nekoliko kapi je udarilo o stakla. Izgledalo je kao kad kukci, ljeti, udaraju o stakla, ostavljajući po njima sluzav trag“ (nav. dj.: 193). Motiv kiše se povezuje i sa suzama: „U ustima je osjećao okus trešanja poslije kiše. Bile su slane. Od suza“ (nav. dj.: 256). Isto tako, u trenutku kada se Dragan upucao, ističe se kako je kiša padala nesmanjenom žestinom.

Kiša se vezuje i uz opis Sanjinog i Robertovog povratka u Bosnu, a značajno je da se kiša pojačava nakon što prijeđu naplatne kućice: „Zagreb je ostao za njima. Prošli su naplatne kućice. Kiša je sve jače padala“ (nav. dj.: 96). Kada je Robert izašao iz autobusa, kiša je pljuštala svom snagom i činilo se kao da voda ključa. Zanimljivo je promotriti kako se pojačano padanje kiše veže samo uz područje Bosne, a vrlo sličnu situaciju, vidjet ćemo u romanu *Božji gnjev*, gdje će za interpretaciju biti važan i motiv ključale vode.

Već je spomenuto kako je Dragan po ulasku u grad ugledao starijeg muškarca kako stoji u vodi poput starozavjetnog proroka. Dragan ga je dozivao jer se bojao da će se utopiti, a Propovjednik je, ne slušajući ga, citirao *Psalam 93*: „Rijeke podižu, Jahve, rijeke podižu glase svoje, rijeke podižu svoj bučni huk“ (nav. dj.: 101), u kojem motiv vode djeluje kao prijatna. To ne čudi jer se Sotona u *Knjizi o Jobu* opisuje kao morska neman Levijatan: „Obično je Levijatan morska neman, što metaforički znači da on jest more, a proročanstvo, u Ezekielu, da će Gospod izvući Levijatana na kopno istovjetno je s proročanstvom u *Otkrivenju* da mora više neće biti“ (Frye 1979: 217). Gledajući u nabujalu rijeku, Propovjednik se obraća Bogu jer se, slično kao i u *Psalmu 93*, pošiljatelj poruke uzda u Boga koji može nadjačati rijeku. Da huk rijeke simbolizira prijatnu svjedoči i citat: „Vani je pet počela kiša. Vjetar ju je ukoso nanosio na stakla. Braco je rekao: Potopit će nas kao štakore. Izadeš vani i već čuješ huk rijeke“ (Mlakić 2010: 128).

Nemilosrdno padanje kiše povezuje se sa zlom, ljudskim grijehom i njegovom osudom jer se kiša posvuda smatra „simbolom nebeskog utjecaja na zemlju“ (Chevalier, Gheerbrant 2007: 257). Isto je i kada su dječaci odlučili opljačkati napuštene kuće u potrazi za starim željezom: „Išli su ulicom. Čuo se huk rijeke. Jezera uz rijeku su se približavala kućama“ (Mlakić 2010: 215). Tezu potvrđuju i biblijski citati koji najavljuju Sudnji dan: „I bit će znaci na suncu, mjesecu i zvijezdama, a na zemlji bezizlazna tjeskoba naroda zbog huke mora i valovlja. Izdisat će ljudi od straha i iščekivanja onoga što prijeti svijetu“ (Mt 24, 29–31; Mk 13, 24–27). Braco je nakon sahrane uperio prstom prema prozoru i upitao Kapetana i Karla osjećaju li krivnju zbog kiše. Kišu kao meteorološku pojavu oni nisu mogli uzrokovati, ali u prenesenom smislu u kojem kiša označava učinjeno zlo i posljedice istoga, jesu. Na isti trag navodi i citat: „Koja korist od kišobrana? Ne postoji kišobran koji može u potpunosti zaštititi od kiše. I uvijek si mokar, nosio ga ili ne. Može li se biti manje ili više mokar. Ili je svejedno. Ili je jedini pravi izbor: biti suh ili mokar?“ (nav. dj.: 149). Citat prikazuje Draganove misli, a čitaju li se u prenesenom značenju, kiša simbolizira zlo, pa se Dragan pita je li jedini izbor biti dobar ili zao. Izmjena dobra i zla u vidu izostanka ili pojačanog padanja kiše očituje se u citatu: „Gledaj dokle je došla voda – rekao je Kapetan i pokazao prema jezerima koja su se stvorila na poljima uz rijeku. – Taman se voda počne povlačiti, počne opet kiša“ (nav. dj.: 190).

Kapetan i Braco su jednom prilikom kod Doktora vidjeli slike koje prikazuju rast drveća. Na prvoj slici su tek sadnice, a na posljednjoj je veliko crnogorično drveće. Doktor im je sadnju drveća predložio kao terapiju. Pri kraju romana, u poglavlju *Ljudi koji su sadili drveće*, Doktor, Kapetan, Braco i Karlo sade drveće, a Braco pomno promatra sadnice: „Kao

hipnotiziran je promatrao one svoje tri sadnice, uspoređivao ih s ostalima, promatrao kako sunce pada po njima... To je najvažnije: sunce. Sjedio je desetak metara dalje. Ima nešto u tome. Čudan osjećaj: saditi drveće. Tri sadnice. Zašto baš tri? Počeo je nabrajati: tri su sina u bajkama, tri Božanske osobe, treći dan je uskrsnuo, tri je sve, početak, sredina i kraj, i obratno, tri su...“ (nav. dj.: 261). Zanimljivo je njegovo razmišljanje u kojem povezuje broj tri i sunce koje je izvor svjetlosti, topline i dobra. Ono ujedno predstavlja i opreku kiši, a u kršćanskoj simbolici označava i Isusa Krista (usp. Badurina 1979: 584). Da je Braco promatrajući sunce imao na umu Isusa Krista, potvrđuje i simbolika broja tri koja označava izričiti biblizam Sveto Trojstvo jer su „Otac, sin i Duh Sveti za većinu kršćanskih teologija jedan Bog, koji se javlja u tri osobe“ (Slavić 2016: 38). Taj broj je „Pitagora nazvao brojem dovršenosti koja je izražena početkom, sredinom i završetkom. U kršćanskoj simbolici tri je postao božanski broj koji govori o trojstvu božanskih osoba, ali i o Kristovu uskrsnuću, jer je on tri dana proveo u grobu“ (Badurina 1979: 603). Sadnja drveća na kraju romana potvrđuje tezu da likovi u romanu svoj mir pronalaze u Isusu Kristu koji u *Otkrivenju* donosi dugoočekivanu pravdu.

3.8. Motiv Minotaura povezan s motivom samoubojstva

S Draganovim samoubojstvom je potrebno povezati citat s početka romana, preuzet iz *Arterionove kuće* Jorgea Luisa Borgesa: „Na mjedenom maču bljesne jutarnje sunce. Više nije bilo ni traga krvi. – Nećeš mi vjerovati, Arijadno – reče Tezej – Minotaur gotovo nije pružio nikakav otpor“ (Mlakić 2010: 5). Minotaur je „čudovište čovječjeg tijela i bikovske glave, sin Pasifaje i bijelog svetog bika, u koga se Pasifaja zaljubila u odsutnosti muža Minosa. Kaznivši nevjernu ženu, Minos je čudovišnog Minotaura sklonio od očiju javnosti u Labirint. Tu je Minotaur dobivao za hranu mladiće i djevojke što su ih kao danak morali davati Atenjani. Minotaura je najzad na prijevaru ubio atenski junak Tezej“ (Laća 1999: 218). Borges je donio drugačije viđenje tog ubojstva, u kojem Tezej zapravo nije bio ubojica, već Minotaurovo oružje jer je on sam priželjkivao smrt. Isti će se motiv javiti i u romanima *Mrtve ribe plivaju na leđima* i *Božji gnjev*, oba puta vezan uz samoubojstvo glavnih likova.

4. *Mrtve ribe plivaju na leđima*

Roman ili zbirka priča *Mrtve ribe plivaju na leđima* objavljen je 2011. godine u V.B.Z.-ovoj nakladi. U svakom se poglavlju opisuje isti događaj – sahrana jednog od mještanina koji je počinio samoubojstvo. Događaj je ispričan iz perspektive različitih likova, a naposljetku se sve priče zaokruže u jednu cjelinu. Sličnost s prethodno obrađenim romanom je odabir glavnih junaka, koji su svi redom pogođeni ratom, kao i još jedno samoubojstvo uslijed nemogućnosti pronalaženja načina društvenoprihvatljivog funkcioniranja. Događaj koji se također opisuje u svakom poglavlju je migracija ždralova, koju svaki lik doživljava na jedinstven način.

4.1. *Ždralovi lete u Egipat*

Ždral, jedan od Mlakićevih stalnih motiva je „u početku Božjeg govora, čovjekove spoznaje Boga po tome što je simbol kontemplacije sebe sama. Čovjek je spoznao govor o Bogu tek kad je spoznao sebe, pa spoznaja Boga proizlazi iz spoznaje sebe“ (Chevalier, Gheerbrant 2007: 821). Na samom početku romana nalazi se ulomak iz *Lirske varijacije o jesenjem sutonu* Miroslava Krležu, u kojoj se tematiziraju ždralovi: „Ždralovi lete u Egipat, a mi ostajemo na blatnom dnu naših ulica, koračamo spuštene glave i gledamo škure, sive, žalosne kuće i kretanje sjenki po nepoznatim tužim stanovima“ (Mlakić 2011: 7). Migracija ždralova uzrokovana klimatskim promjenama tumači se odlaskom u Egipat, obećanu zemlju: „Ta zemlja obilja providnosno je utočište izgladnjelih praotaca (Post 12, 10), proskribiranih (1 Kr 11, 14; Jr 26, 21), pobijedenih Izraelaca (Jr 42), Isusa koji mora bježati (Mt 2, 13)“ (Léon-Dufour 1969: 237). Biblijski potencijal Egipta kao odabrane zemlje bit će poticajan i u romanu *Svježe obojeno*.

Migracija ždralova isključivo u Egipat nije znanstveno utvrđen podatak što dodatno potvrđuje tezu da se autor odlučio za Egipat kao jedino mjesto kojem ždralovi pri seobi teže, pridajući mu biblijsko značenje: „Moćna ptičja vojska osvaja nebo. Oni znaju svoj cilj. Lete u Egipat. Uvijek i samo u Egipat“ (Mlakić 2011: 122). Ždralovi su usto vjesnik loših događaja jer lete u Egipat bježeći od neprilika spomenutih u navedenim biblijskim poglavljima: „Kad oni prođu, pokvari se vrijeme. Zahladi. Započne zli dio godine: zlogodina“ (nav. dj.: 47). Poveznicu između ždralova i Egipta pronalazimo i u *Rječniku simbola*: „Prema egipatskim predajama za vladavine Manesova sina pojavio se iznad Nila dvoglavi ždral: najavio je razdoblje procvata“ (Chevalier, Gheerbrant 2007: 821).

Lirsku varijaciju o jesenjem sutonu, pjesmu s početka romana, čitao je i Profesor, lik oko čije se sahrane kao središnjeg događaja romana povezuju priče ostalih likova, noć prije nego se ubio. Na početku romana opisuje se sahrana i dani prije nje, u kojima je pala tolika količina kiše da je sve plivalo pod vodom. Kiša je u svim Mlakićevim romanima povezana s lošim događajima, zato ne čudi da se spominje obilna kiša prije počinjenog samoubojstva. Jedan od protagonista razmišljao je o ždralu na čelu jata. Iz razmišljanja se može iščitati metafora rada i hijerarhije unutar vojske: „Razmišljao je o ždralu na čelu jata. Je li i po čemu poseban? Mora biti. I može li se prepoznati, kao kod ljudi? I zna li uopće za ove na kraju? Je li to neki okrutni ptičji Napoleon kojega interesiraju samo beskrajna nebeska prostranstva ispred njega? Osvrne li se ponekad na ptice iza njega?“ (Mlakić 2011: 15). Na ovom se dijelu junaci izravno poistovjećuju sa ždralovima, a njihove su brige slične onima junaka romana *Ljudi koji su sadili drveće*. Pravda nije zadovoljena i oni još uvijek čekaju na njeno izvršenje koje će im donijeti konačan kraj formalno završena rata: „Mi nemamo svoj Egipat. Ni Jeruzalem nemamo. Ni Rim. Jedino Kartagu preoranu Scipionovim plugovima⁴“ (nav. dj.: 121). Jeruzalem je sveti grad, Isusova zaručnica u *Otkrivenju*, a Rim prijestolnica katoličke vjere. Spominjući Kartagu, autor se izravno referira na rat koji je pogodio to područje i likove koji ne vide izlaz, bolje mjesto, svoj Egipat kamo bi pobjegli od nevolja poput ždralova.

U poglavlju *Sedmi pečat* Profesor, lik koji je počinio samoubojstvo, uspoređuje se sa ždralovima: „Neka njihova braća više ne lete. Izabrali su neki svoj Egipat, i ostali tu. A mi tumaramo po usahloj zemlji, ostaju iza nas tragovi po blatu, bez cilja tumaramo, lutamo, bježimo, kao mravi po porušenom mravinjaku“ (nav. dj.: 122). Može se zaključiti kako Egipat ne predstavlja samo geografski prostor, već mjesto kojem svi likovi, poistovjećujući se sa ždralovima, teže, no ne uspijevaju ga pronaći.

4.2. *Psalam 137*

U poglavlju *Na obali rijeka babilonskih* uočavamo biblizam koji je bio značajan i u romanu *Ljudi koji su sadili drveće*. U njemu šaćica umirovljenih vojnika pokušava liječiti svaki svoje boljke. Kako je već spomenuto u prethodnom romanu, *Psalam 137* tematizira babilonsko sužanjstvo i nostalgiju za Sionom: „Mićko je ponio harmoniku. Visjela je obješena na granu vrbe“ (nav. dj.: 48). Isti motiv instrumenata obješenih na grane vrba pronalazimo i u

---

⁴ U punskim ratovima Rimljani su zauzeli, opljačkali i razorili Kartagu te simbolički na mjestu grada izorali brazdu, a stanovnike pobili ili prodali u roblje (usp. „Punski ratovi.“ U: Hrvatska enciklopedija, pregled: 4. 2. 2017.).

Psalmu 137 kao i motiv hinjenja veselja u vrijeme predviđeno za tugu i očaj: „Nije, možda, red ni sada svirati: tek smo se vratili sa sahrane. Ali, opet, kod nas se ne pjeva tako često kad si radostan, više kad si tužan“ (nav. dj.: 48). Nije slučajno da je njihova situacija nakon sprovođa bila slična onoj u *Psalmu* jer je Profesor Darku, jednom od junaka, za naturalni rad zadao upravo taj psalam. Nakon koje čašice viška su se posvađali, pa je jedan od njih, Dragan, ljutito napustio društvo. Darko je potom izrecitirao *Psalam 137*: „Na obali rijeka babilonskih sjedasmo i plakasmo spominjući se Siona; o vrbe naokolo harfe svoje bijasmo povješali. I tada naši tamničari zaiskaše od nas da pjevamo, porobljivači naši zaiskaše da se veselimo“ (nav. dj.: 52; Ps 137, 1-3).

Rat je u njima ostavio prazninu koju su ispunili negativni osjećaji, a društvo od njih zahtijeva da se vrate svojoj svakodnevnici. Ustali su se i krenuli, zamišljajući da idu za posljednjim ždralovima, na jug. Kao što se pokazalo u poglavlju *Ždralovi lete u Egipat*, likovi su zamišljali da i oni odlaze na mjesto gdje su prilike za njih povoljnije. U *Psalmu* „subjekt djeluje i govori na dvjema razinama: nacionalna je muka ujedno i pojedinčeva“ (Slavić, 2016: 252). U romanu su ratne nevolje detaljno prikazane kroz živote pojedinih likova jer se na njihovim individualnim iskustvima gradi sveopća slika rata.

4.3. Ukazanje Gospe i motiv samoubojstva

Slavki, ženi kojoj je sin poginuo u ratu, ukazala se Gospa, pa ona lako i bez posljedica prelazi preko minskog polja kojem nitko i ne prilazi: „Ima tu nešto. Prošla je dosad najmanje deset puta kroz minsko polje i ništa joj se nije dogodilo. Kažu da joj Gospe pokazuje put“ (Mlakić 2011: 59). Slikovitost događaja je usporediva sa *Psalmom 23*: „Pa da mi je i dolinom smrti proći, zla se ne bojim, jer si ti sa mnom“ (Ps 23,1), što potvrđuje i sljedeći citat:

Kroz polje, kroz sasušenu i poleglu travu, sada je vodilo nekoliko staza. Nije se trudila pratiti tragove koje je ranije ostavila. Bog joj je uvijek iznova pokazivao put. I Gospa, Njegova majka. Nije bilo nikakvog jasnog znaka. Samo neodređeni osjećaj da netko upravlja njenim nogama. I nije se bojala. Nijednog trenutka. Niti je pomišljala da može nagaziti na minu. Kao da koraca kroz crkveno dvorište (nav. dj.: 5).

Motiv ukazanja anđela je u *Bibliji* vrlo čest, a „u kasnijim razdobljima kršćanstva češća su ukazanja Bogorodice“ (Badurina 1979: 607).

Poginuli Slavičin sin zvao se Ilija poput starozavjetnog proroka, a isto će ime nositi i glavni junak romana *Božji gnjev*, koji će se analizirati u diplomskom radu nešto kasnije. Ovo

je jedno od mjesta pomoću kojih djela odabrana za diplomski rad međusobno komuniciraju. Slavka na Ilindan i godišnjicu smrti svoga sina svake godine položi tri cvijeta u čast Svetog Trojstva: Oca, Sina i Duh Svetoga. Simbolika Svetoga Trojstva je iskazana i lampionima na grobu: „Postavit će tri lampiona odmah uz nadgrobnu ploču, već sutra. Točno tri: u ime Oca, Sina i Duha Svetoga“ (nav. dj.: 69). Taj izričiti biblizam, Sveto Trojstvo, povezuje većinu odabranih romana.

Poglavlje *Čudo na rijeci* opisuje tijek Slavkinih misli: „Bila je noć kada je ugledala svjetlo iznad rijeke. Lebdjelo je nad njom. Kao da se minijaturni mjesec spustio s neba i zapleo u grane vrba. Samo je taj put vidjela svjetlo, nikad više. Pokazivalo joj je put, kao Betlehemska zvijezda“ (nav. dj.: 63). U *Matejevu evanđelju* zvijezda je mudracima pokazivala put do Betlehema u kojem je rođen Isus. (usp. Mt 2, 9). Detaljno se opisuje i samo ukazanje:

Odmah zatim vidjela je Gospin lik. Stajala je uz stablo vrbe. Odnikle s neba padala je svjetlost i odražavala njen lik. Treperila je po rubovima. Izgledalo je kao da iza Gospina lika gori vatra. Bila je tužna. Plakala je. Suze na njenom licu podsjećale su na bisere. Bila je u bijelom i u rukama je držala krunicu. Oko glave joj je treperila kruna od zvijezda. Lebdjela je iznad zemlje. Ispod nogu joj je plovila magla koja je isijavala svjetlost (nav. dj.: 62).

Vizija se lako može usporediti s biblijskim prikazom Gospe u *Otkrivenju*: „I znamenje veliko pokaza se na nebu: Žena odjevena suncem, mjesec joj pod nogama, a na glavi vijenac od dvanaest zvijezda“ (Otk 12, 1). Sljedeći citat, koji donosi opis Gospe, potvrđuje ranije spomenutu povezanost ždralova s biblijskim intertekstom:

Progovorila je na dan kad su nebom počeli letjeti ždralovi. Čula se krika ptica. I one su bile znak. Znak koji je odlazio s neba, od Boga. Vidjela je odraz njena lika u vodi, a glas je dopirao s obale. Gospa je spomenula Grijeh. I taj put je plakala. Zbog grijeha, sada je znala: uvijek plače zbog naših grijeha (nav. dj.: 64).

Toga se dana održavao Profesorov sprovod. Samoubojstvo se smatralo smrtnim grijehom, kršenjem pete Božje zapovijedi, pa žena Gospine suze povezuje s njim. Ona je zato pokušala odgovoriti fra Anđela od sprovoda i pokapanja na groblju na kojem je sahranjen i njezin sin. Fra Andeo ju nije htio saslušati, pa je ona razmišljala kako će ga stići Božji gnjev. Biblizam Božjeg gnjeva je prisutan u svim romanima, a u istoimenom je romanu primaran. Nadanja junaka oba obrađena romana sadržana su u citatu: „Postoji Pakao i Raj. Mjesto za jedne i

mjesto za druge. A ovdje nije tako. Božji red je narušen. Zato treba moliti, moliti i moliti. I doći će utjeha“ (nav. dj.: 69). Utjehu i uspostavu pravilnog poretka donosi Isus u *Otkrivenju*.

4.4. Poveznice s *Otkrivenjem*

Fra Anđeo i Profesor jednom su prilikom razgovarali o smrti; Fra Anđeo se prisjeća kako mu je Profesor smrt tumačio kroz čestu zajedničku igru: „Smrt čeka. Šahovska ploča je pospremljena: pješaci drijemaju u drvenim kutijama, čekaju nove bitke, dodiruju prstima ožiljke, prate im trag, ispisuju ih prstima po tko zna koji put: crtaju trag mača. Sanjaju pritom obećanu zemlju, utopiju, zapravo, u kojoj ne bole kosti pred kišu“ (nav. dj.: 125). Profesor je uvijek posebnu pažnju pridavao slaganju figurica pješaka jer se s njima uspoređivao pošto je i sam svojedobno bio vojnik. Obećana zemlja bibliizam je preuzet iz *Knjige Izlaska* u kojem židovski narod na čelu s Mojsijem pokušava stići u obećanu zemlju Kanaan (usp. Izl 33, 1). Ponovno možemo uočiti kako junaci romana, iznevjerenih očekivanja, svoju nagradu čekaju nakon smrti.

Fra Anđeo je u poglavlju *Poziv na smaknuće* iznio svoje mišljenje o tome: „Vjerovao sam u Boga, u vječito spasenje, u Novi Jeruzalem, kako anđeli na krilima odnose Pravednike. Inače ništa ne bi imalo smisla. A on ga je zaslužio“ (nav. dj.: 131; usp. Otk 21, 1-2). On je uobličio sve ono što ostali likovi misle i čemu se nadaju. Oni žele vjerovati da će jednog dana njihov život i žrtva imati smisla. Jeruzalem u *Otkrivenju* „simbolizira novi poredak stvari koji će na kraju vremena zamijeniti sadašnji svijet“ (Chevalier, Gheerbrant 2007: 229).

Drugačije shvaćanje samoubojstva ponuđeno je u citatu: „Rat je sve promijenio. Sjećam se vremena kada se takvi nisu smjeli sahranjivati u katolička groblja. U to vrijeme šah je bio živ, a automobili se nisu blagoslivljali. Samoubojstvo je bila rukavica bačena u Božje lice. Koja zabluda! Trebala nam je nesreća, rat, da nam se otvore oči“ (Mlakić 2011: 131). Također je potvrda i svjedočanstvo o još jednom junaku koji je odlučio ne živjeti, iako je preživio rat. Svećenik ga je usporedio sa ždralovima koje je vidio na kraju sprovoda. Dva su ždrala zaostajala za jatom, a jedan je pao pa se svećenik pitao je li kod ljudi isto kao i u ždralova. Zanimalo ga je trebaju li ptice, koje ne mogu pratiti jato, u jednom trenutku počinuti samoubojstvo kako jato ne bi trpjelo. Samoubojstvo iz njegove perspektive ne izgleda kao sebičan, nego velikodušan čin.

4.4.1. *Sedmi pečat*

O broju sedam u *Rječniku simbola* piše: „Kao takav on je ključ *Otkrivenja* (7 crkava, 7 zvijezda, 7 Božjih Duhova, 7 pečata, 7 truba, 7 gromova, 7 glava, 7 zala, 7 pehara, 7

kraljeva)“ (Chevalier, Gheerbrant 2007: 586). Poglavlje *Sedmi pečat* zapravo je Profesorovo oprostajno pismo. Motiv lišća u ovom poglavlju je vrlo zanimljiv jer se čovjek, gledajući ga, uspoređuje s njim: „Doleti odnekle, kao jato ptica, i propada po zemlji. Kao mrtve žabe po faraonovom Egiptu. Gazimo po zlatnim i šuškvim leševima, od kojih će sutra ostati sluzavi trag na pločniku, raskvašen kišama, koji će prekriti snjegovi. I nećemo znati da su bili. Bjelina nad njima, zemlja nad nama“ (Mlakić 2011: 123). Mrtve žabe su biblizam preuzet iz naracije o Božjoj kazni koja je pogodila Egipat (usp. Izl 7, 29), a kako bi se upozorilo na prolaznost i nesvrhovitost ovozemaljskog života, ljudi se uspoređuju s lišćem. Potvrđuje se teza da likovi priželjkuju konačnu pravdu, koja na ovom svijetu ne može biti zadovoljena, a koju *Otkrivenje* obećava pa stoga ne čude reference na isto.

Profesor im je jednom prilikom objasnio: „Znam mjesto gdje stanuje Smrt. Toliko znam. U nama stanuje. Vodimo duge razgovore. I igramo šah. Kao u onom filmu. A Jaganjac otvara sedmi pečat“ (nav. dj.: 123). U *Otkrivenju* se, nakon što Jaganjac otvori sedmi pečat, javlja sedam anđela s trubama koje otvaraju apokaliptična zla. Ta apokaliptična slika obrađena je i u poglavlju *Sedmi pečat*:

Anđeo je blizu. Munje mu sijevaju iz očiju. Njegovi koraci su udari gromova. Trube u rukama Anđela, vjetar u krošnjama borova, huk vodopada, krika ždralova, šapat vrba na obalama rijeka. U *Otkrivenju* se prikazuje sedam anđela sa sedam truba koji otvaraju zla. Bliže se Svisveti i Dan mrtvih. Anđeli isprobavaju trube, Prvi, drugi, treći... sedmi. Od zvuka njihovih truba ruše se gradovi (nav. dj.: 124).

Sedmi pečat je u *Otkrivenju* opisan ovako: „I sedmi anđeo zatrubi. I na nebu odjeknuše silni glasovi: 'Uspostavljeno je nad svijetom kraljevstvo Gospodara našega i Pomazanika njegova i kraljevat će u vijeke vjekova!'“ (Otk 11, 14), a prikazuje konačnu pravdu čiji se dolazak opisuje i u romanu: „A anđeli na krilima nose Pravednike do njih. I Anđeli te Božji, na krilima, odnijeli u sveti grad Jeruzalem“ (nav. dj.: 124).

U *Otkrivenju* se, kako je već rečeno, ljudi dijele na pravednike i nepravednike. Ipak, u sljedećem citatu možemo primijetiti i nešto ironije: „Anđeo koraca prema zlatnom žrtveniku. Žrtvenici su uvijek od zlata. Sav blješti. Iz zlatnih temelja dižu se kule od dragulja. Čudesna alkemija uništenja: iz žrtava položenih na zlatne oltare niču zlatni gradovi“ (nav. dj.: 124), jer se žrtve položene na zlatne oltare iz kojih niču zlatni gradovi mogu usporediti s junacima romana kojima je rat nanio jedino nepopravljivu štetu. Svoje oprostajno pismo, Profesor završava riječima: „Da, odlazim, ubrzo! Amen!“ (nav. dj.: 125). Ono što je zanimljivo je očito

referiranje na *Otkrivenje* koje završava gotovo istim riječima, a najavljuje Kristov dolazak: „Da, dolazim, ubrzo! Amen!“ (Otk 22, 20).

4.5. Motiv Minotaura

Motiv Minotaura ključan je u poglavlju *Sedmi pečat*: „A Minotaur, zatvoren u svoj labirint, čeka Osloboditelja“ (nav. dj.: 124). Poglavlje je zapravo Profesorovo oproštajno pismo, njegovo objašnjenje za samoubojstvo. Prvo su događaji samoubojstva i sahrane opisani iz perspektive različitih ljudi koji su živjeli oko njega, a u ovom se poglavlju mogu iščitati njegove misli. On je priželjkivao smrt pa je zato uspoređen s Minotaurom, koji je već prikazan kao simbol želje za smrću u romanu *Ljudi koji su sadili drveće*, u kontekstu Draganova samoubojstva. Isti će motiv, također povezan uz samoubojstvo, biti vrlo važan i u romanu *Božji gnjev*.

4.6. Pitanje prave vjere

U poglavlju *Poziv na smaknuće* cijeli događaj promatramo sa svećenikova stajališta. Iz njegovih misli doznajemo da Profesor nije bio vjernik, no svećenik ga je držao produhovljenijim od većine ljudi koji se tako određuju. Za primjer je naveo jednog župljanina, političara, koji je tražio svećenika da blagoslovi njegov auto: „A on je bio opčinjen svojim automobilom. I ne samo on. Automobili su naša zlatna telad“ (nav. dj.: 129). Referenca je to na biblijski *Izlazak* u kojem je narod, pošto je Mojsije otišao na goru Sinaj po ploče s *Deset Božjih zapovijedi*, od nakita načinio zlatno tele i počeo mu se klanjati. Svećenik upozorava kako su se ljudi skloni klanjati materijalnim stvarima i u sve to još uplesti i Boga. Zlatno tele koje se tematizira u *Izlasku* je „idol bogatstva, bog materijalnih dobara koji je zamijenio boga duha (Chevalier, Gheerbrant 2007: 695). Nije nevažno spomenuti kako je „ples oko zlatnog teleta zapravo odavanje počasti sirijsko-palestinskom vrhovnom božanstvu Baal-Hadadu koji je najčešće bio štovan u obličju bika“ (Laća 1999: 407). Romani odabrani za diplomski rad pomoću provodnih motiva⁵ međusobno komuniciraju, pa će se tako krivovjerstvo povezano s

---

⁵ Provodni motiv ili lajtmotiv je osnovni motiv koji se u djelu ponavlja te je često tehničko sredstvo kojim se postiže integracija u kompoziciji modernih romana (usp. Solar 2011: 207).

bogom Baalom tematizirati i u romanu *Božji gnjev*, a pitanje prave vjere obilježiti će roman *Svježe obojeno*.

5. Božji gnjev

Roman *Božji gnjev* objavljen je u ediciji Balkan Noira 2014. godine, a po izboru žirija dobio je nagradu za najbolji kriminalistički roman godine. Roman prati priču glavnog junaka Ilije, vojnika koji saznaje da mu je brat zajedno s još osmoricom svojih suboraca poginuo u misiji obavijenom velom tajni. Sumnju da je ta misija bila drugačija od ostalih u kojima su sudjelovali, potvrđuje mu pozamašna svota novca, izražena u američkima dolarima, pronađena kod svakoga od devetorice poginulih. Ilija ispočetka samo želi saznati istinu o bratovu ubojstvu, no na tom putu on preuzima ulogu osvetnika koji dijeli pravdu. Već sam naslov romana upućuje na prisutnost biblijskog interteksta, a opis Božjeg gnjeva preuzet je iz *Otkrivenja*, na koje će se autor, kao i u prethodno obrađenim romanima, najviše oslanjati:

Nakon toga vidjeh: otvori se hram Šatora svjedočanstva na nebu! Izide sedam anđela sa sedam zala iz hrama; odjeveni bijahu u blistav bijeli lan, oko prsiju opasani zlatnim pojasom. Jedno od četiri bića dade sedmorici anđela sedam zlatnih čaša, punih gnjeva Boga koji živi u vijeke vjekova. I hram se napuni dimom od Slave Božje i od njegove snage te nitko ne mogaše ući u hram dok se ne navrši sedam zala sedmorice anđela (Otk 15, 1-8).

5.1. Ilija – glavni lik i starozavjetni prorok

Naslov prvog poglavlja romana je *Potok Kišon* koji je jedno od važnih mjesta u *Prvoj Knjizi Kraljeva* jer je u njemu starozavjetni prorok Ilija Tišbijac iz Tišbe Gileaddske, po Božjoj naredbi, ubio Baalove proroke jer su štovali lažnog boga. Važno je istaknuti da sveti Ilija ima posebno mjesto u Bosni jer se slavi kao njezin zaštitnik. Osim što dijele ime, starozavjetni prorok i junak ovog romana su po mnogočemu slični: „Sveti Ilija ulijeva strah. On bi po toj logici, trebao biti svetac zaštitnik nesretnika koji čame u ćelijama smrti i čekaju svoj red. Ili ne. Stoga što nije poštovao tuđi strah“ (Mlakić 2014: 140). U ovom citatu pronalazimo dvije osobine koje dijele starozavjetni prorok Ilija i glavni lik romana. Glavnog lika su se ljudi bojali, imao je u sebi nešto što je ulijevalo strah u kosti, a k tome, niti on nije poštivao tuđi strah. U nekim se rečenicama može primijetiti kako ga je tuđi strah samo tjerao u sve veći bijes: „Carinik je zaprepašteno gledao u mene. Imao sam nešto u sebi što je plašilo ljude“ (nav. dj.: 166).

U *Knjizi Postanka* Kain je zbog ljubomore ubio Abela, pa ga je Bog obilježio kako bi svi znali za taj njegov čin. Po Bogu su svi ljudi braća, pa zbog toga ne čudi aluzija na bratoubojstvo i biblijsku priču o Kainu i Abelu, jer junak ovog romana djeluje u želji za

osvetom, koja uključuje ubojstva svih ljudi odgovornih za smrt njegova brata: „Postojao je Kainov znak kojim je Bog obilježio bratoubojicu. No postao je znak svih ubojica. Nosio sam ga na čelu i ljudi su ga vidjeli“ (nav. dj.: 166).

Ilija sam navodi kako smatra da ga je ime odredilo: „Rođen sam 20. srpnja na Ilinu. Tako sam, kako se kod nas znalo reći, sam sebi donio ime. Ime je znak. Ono nas određuje. Dobio sam ga po strašnom, strogom i nemilosrdnom starozavjetnom proroku. O sličnim stvarima nisam razmišljao prije rata, a sada sam pomalo vjerovao u njih“ (nav. dj.: 13). U kaosu rata, glavni lik pokušava uspostaviti kakav-takav red, pronaći smisao, pa neprestano promišlja o značenju imena. U njegovoj vojnoj jedinici, svi koji su preživjeli do trenutka kada počinje roman, imali su ime koje počinje slovom I. Isto tako je i s prezimenima autora knjiga koje je čitao: „Prezimana svih autora počinjala su sa M: Musil, Maksimović, Miljković, Mann, Mallarme, Marquez... To me podsjetilo na misterij početnog slova naših imena“ (nav. dj.: 72). Kao što je već navedeno, imenovati nešto u *Bibliji* znači učiniti da to postane. Glavni junak romana Ilija promišlja i o ubojstvima starozavjetnog proroka Ilije:

Ubiti je jednostavno: treba se odlučiti na to i pokušati. Ako pritom imaš dvadeset i sedam godina, bijesan si i umoran, to sve pojednostavljuje. I još ako te, kao u mom slučaju, određuje ime, ništa lakše. Sveti Ilija prorok istrijebio je Baalove svećenike. Bilo ih je četristo pedeset. Pohvatali su ih, odveli do potoka Kišona i tamo ih je Sveti Ilija pobio, svih četristo pedeset. Sasjekao ih je dah Božjeg gnjeva (nav. dj.: 128; usp. 1Kr 18, 40).

Razmišljanjem o tome da ga je već na početku života odredilo ime nemilosrdnog proroka, koji je bio sredstvo ispunjavanja Božjeg gnjeva, pokušava opravdati sebe i svoje postupke.

Na samom kraju romana, u poglavlju *Epilog*, Ilija seli u Zagreb. Ondje je predavao matematiku i za osobno zadovoljstvo svirao bratovu gitaru na ulici. Svirao je pjesmu *Stairway to Heaven* (hrv. *Stepenice do raja*) i gledao oblake na nebu: „Sjedio sam na ulici, svirao *Stairway to Heaven* i gledao prema njima, tamo gdje su u tmurne, zamišljene oblake ponirale božanske stepenice“ (nav. dj.: 233). Citat je još jedno od mjesta usporedbe starozavjetnog proroka Ilije i junaka romana. Naime, starozavjetni prorok Ilija svoj je život i misiju na zemlji skončao odlaskom u nebo (usp. 2Kr 2, 11), a glavni junak romana, nakon što završi sa svojim zadatkom osvete, u oblacima vidi božanske stepenice. Zanimljivo je da je Ilija svoju misiju započeo na isti način kako ju je i završio. Na bratovoj gitari, koja se nalazila među ostavljenom imovinom, odsvirao je uvodne taktove iste pjesme i krenuo u svoj osvetnički pohod.

5.2. Božji gnjev i motiv osvete

Na samom početku romana se nalazi citat: „Ne osvećujte se ljubljani, nego dajte mjesta Božjem gnjevu. Jer pisano je: Osveta je moja, ja ću je vratiti, govori Gospodin“ (nav. dj.: 5; Rim 12,19). To je svojevrsni moto jer cijelu radnju pokreće motiv osvete glavnog junaka i s njim usko povezan simbol Božjeg gnjeva. Prije nego što je krenuo u istragu bratova ubojstva, Ilija je svom suborcu Mađaru spomenuo Božji gnjev. Mađaru se to učinilo važnim: „Raspitao sam se. Ivanica mi je rekao. Radi se o osveti? Pravdi nad pravdama?“ (nav. dj.: 106). I u ovom romanu junaci osjećaju da ih je zadesila nepravda te se na sebi svojstven način okreću Bogu. Kako vrijeme prolazi i sam Ilija počinje shvaćati da njegovim postupcima upravlja osveta, a ne želja za otkrivanjem misterija kovčega. Njegov gnjev s razvojem radnje i slaganjem kockica u otkrivanju misterija bratova ubojstva postaje intenzivniji, pa si uzima za pravo poistovjetiti svoje osjećaje s Božjim gnjevom i djelovati osvetnički umjesto njega. Ilijin prijatelj Zoran ubijen je jer mu je pomagao riješiti misterij: „Promatrao sam jedno vrijeme Zoranovo lice i pokušavao ga zapamtiti, memorirati. Osjećao sam gnjev“ (nav. dj.: 122). Kada je Ilija je shvatio da su Zorana ubili njihovi ljudi, a ne neprijateljska vojska, gnjev u njemu je poprimio novu dimenziju: „Došli su s naše strane. osjetio sam gnjev. Bio je to strašni, nemilosrdni Božji gnjev“ (nav. dj.: 126) te je odlučio sam potražiti pravdu: „Mjesto odakle je pogođen Zoran bilo je moj potok Kišon“ (nav. dj.: 131). Mjesto na kojem je započeo ubijanje ljudi koji su skrivili smrt njegova brata i prijatelja Zorana, naziv potok Kišon po uzoru na starozavjetnog proroka.

Iliju su tragovi doveli do natporučnika Rebića čija je nostalgija i želja da mu se iz rodne kuće vrati ustaška uniforma, uzrokovala smrt Ilijinog brata i njegovih suboraca. On je bio zaslužan za pozamašnu svotu novca pronađenu kod devetorice mrtvih vojnika. Tako se otkriva značenje motiva nostalgije s početka romana. Roman počinje rečenicama: „Ubija li nostalgija? Simbolički: da. Ubija li pak stvarno, fizički, bez simbolike? Ostavlja li zapravo tragove krvi, straha, urina i troši li, nesmiljeno i nezažaljivo, kao povijest, male, žalosne i savitljive ljude? Da ponekad se dogodi i to“ (nav. dj.: 9). Natporučnik Rebić je svoj čin zaradio u borbi za Staljingrad: „Poslije iskustva Staljingrada sve drugo je bila igra, ali ipak neusporediva s bilo čime što im se tamo događalo, s tamošnjom babilonskom klaonicom, u kojoj su jauci umirućih izgovarani na desetak jezika (možda ih je bilo i više)...“ (nav. dj.: 190). Višejezičnost se veže uz izgradnju Babilonske kule u *Knjizi Postanka*. Svi ljudi govorili su jednim jezikom, ali kada su odlučili sagraditi kulu koja bi sezala sve do neba, Bog ih je razdvojio, učinivši da svi govore različitim jezicima. Simbolika babilonske klaonice povezana

je s *Otkrivenjem* na koje se autor često referira. Babilon se naziva bludnicom, gradom u kojem vladaju zlo i razvrat, a kojeg u *Otkrivenju* stiže zaslužena kazna: „Priča o kuli Babilonskoj pokazuje kako nacionalistička oholost i idolatrija uništavaju ljudsko društvo i donose mu propast i rasap. Babilonska zbrka kazna je za kolektivnu tiraniju, koja silnim tlačenjem čovjeka raspršuje čovječanstvo na neprijateljske dijelove“ (Chevalier, Gheerbrant 2007: 29). Nakon što Ilija ostvari svoj naum i ubije natporučnika Rebića, postavlja pitanje: „Tko ima pravo igrati se Boga, nemarno povlačiti ljudske figure, žrtvovati ih za neku maglovitu, daleku završnicu? Imamo li pravo na Božji gnjev i je li on jedini lijek za ljude slične natporučniku Rebiću?“ (Mlakić 2014: 211). Božji gnjev i s njim povezan motiv osвете tumači se kao uspostavljanje pravde jer je u kršćanskom smislu osveta „ne znači osvetu u smislu nanošenja štete, nego ponovno uspostavljanje cjeline i narušenog reda“ (Rebić 2002: 671).

Posljednja osoba s kojom se Ilija suočava je svećenik fra Zvonimir Stojić kojeg je odredio trenutak kada je bio tek desetogodišnje dijete koje se zaklelo na vječnu vjernost ustašama. Zato je pomagao natporučniku Rebiću i tako snosio dio krivnje za ubojstva njegova brata. Za Hadžijino ubojstvo Ilija kaže: „Ima nešto istinito u stereotipu o povratku na mjesto zločina, postoji neka neobična, demonska privlačnost, iako ja to ubojstvo nisam smatrao zločinom, već pravdom“ (Mlakić 2014: 232). Citat potvrđuje kako se Božji gnjev nije vezao uz osvetu u smislu nanošenja štete, već uspostavljanja pravde.

Ilija propituje svećenikovu vjeru pa se tako javlja pitanje prave vjere koje prožima sve romane odabrane za diplomski rad: „Ne, ne vjerujete. Da vjerujete u Boga, ne biste od ljudi stvarali božanstva. Vaš je bog poglavnik. To je jedini bog u kojeg ste ikada vjerovali“ (Mlakić 2014: 226). Ilija mu govori da takvi kao što je on ubijaju ideju o Bogu i da zbog toga on više i ne vjeruje u Boga. Dovodeći u pitanje svećenikovu vjeru, Ilija se ponovno uspoređuje sa starozavjetnim prorokom koji je negirao vjeru Baalovih proroka.

5.2.1. Motiv Minotaura

Ponavlja se i motiv Minotaura koji se vezao uz samoubojstvo u romanima *Ljudi koji su sadili drveće* i *Mrtve ribe plivaju na leđima*: „Zašto ne pucate? – rekao je. – Bit će vam lakše. Jeste li čitali Borgesa? – Kimnuo sam. – Minotaur je bio samoubojica. Znate li tu priču? – Da. – Želio je umrijeti. To ga čini samoubojicom. Tezej je bio njegovo oružje. – Hoćete reći da ste vi Minotaur. – Da. – A ja Tezej?“ (nav. dj.: 228). U ponavljajućim motivima, ključnima za radnju, vidimo usku povezanost romana koji su odabrani za analizu u diplomskom radu. Svećenik na kraju sam počinu samoubojstvo pa je tako osveta prepuštena u Božje ruke. „Otrov? – rekao sam. – Da. – Olakšavate mi. – Da. – Uvjereni ste da će Bog shvatiti?“ (nav.

dj.: 229). Ovdje moto o prepuštanju osvete Bogu s početka djela dobiva svoj puni smisao. Također vidimo poveznicu s dva ranije analizirana romana u kojima je također prisutno pitanje samoubojstva i oprosta za taj čin.

5.3. Simbolika kiše

I u ovom je romanu kiša provodni motiv koji se veže isključivo uz područje Bosne te izostaje kada glavni junak Ilija prvi put ode u Zagreb. Po povratku, na samoj granici kiša počinje ponovno padati: „Kad smo stigli na granični prijelaz, počela je padati kiša“ (nav. dj.: 166). Isti trenutak mogao se iščitati i u romanu *Ljudi koji su sadili drveće* u kojem kiša također počinje padati tek na naplatnim kućicama. Pri kraju romana čak i sam autor pravi razliku između kiše u Zagrebu i kiše u Bosni: „Ovdje, u gradu, to nije toliko lijep prizor kao u prirodi. Ovdje se od gradske buke ne čuje njen praiskonski šum, kiše su u gradu nijeme“ (nav. dj.: 233; usp. Otk 1, 15), pridajući joj na području Bosne Božji utjecaj. Kako je već rečeno, prorok Ilija je po Božjoj naredbi učinio da tri godine ne pada kiša, a u romanu je obrnuta situacija jer kiša pada samo na području Bosne i to onda kada se treba dogoditi nešto loše. Taj se postupak ponavlja i u prethodno obrađenim romanima, a potvrđuje se u citatu: „Šum iznenadne kiše koja se spustila na šumu i podsjećala na Božji šapat“ (nav. dj.: 188).

Kiša se, kao i u dva prethodno obrađena romana, dovodi u blisku veza sa smrću: „Kiša će – rekao je Josip. Pogledao sam u nebo. Visoko u zraku komešale su se vrane, ja sam pomislio na leševe, na Gorana i njegove drugove“ (nav. dj.: 58), a povezuje se i s oružjem: „Kiša je sve jače padala i sada je tukla rafalno po nama. Zasipali su nas rojevi hladnih, nevidljivih metaka“ (nav. dj.: 65). Posljednji susret sa Zoranom, prije no što je ubijen, obilježen je motivom kiše: „Otišao je. Zvuk kiše pojačao se kada je otvorio vrata. Tada sam ga posljednji put vidio“ (nav. dj.: 120). Slično je opisan i prizor prije no što će Ilija pokušati ubiti svećenika: „Naručio sam pivo. Počela je padati kiša. Krupne kapi kiše zakotrljale su se po staklu. Vanjski se svijet krivio. Popio sam pivo i izišao na kišu“ (nav. dj.: 220). Pošto je bio ranjen, Ilija je osjetio kako mu u ušima pada kiša i šumi krv: „Nisam razmišljao o svom potoku Kišonu, vodoscocima krvi ni o rastrganom mesu“ (nav. dj.: 141). Kao što je već rečeno, prorok Ilija je po Božjoj naredbi u potoku Kišonu pogubio Baalove svećenike. Nije nevažno spomenuti kako su Baalovi svećenici rezali vlastitu kožu sve dok ne bi potekla krv, a tim su dramatičnim činom iskazivali želju za kišom (usp. Frye 1985: 192), pa se po uzoru na to, motiv kiše vezuje uz smrt, krvoproliće i grijeh.

Zanimljivo je promotriti sljedeći citat u kojem se skidanje uniforme uspoređuje sa svlačenjem zmijske košuljice u smislu prikrivanja tragova: „Dugo sam zatim stajao ispred ogledala. Pomislio sam na zmiju koja se izvukla iz vlastite kože, jer joj je postala pretijesna. Iza mene, po podu, ležala je odbačena uniforma, šareni zmijski svlak koji je mirisao na kišu“ (nav. dj.: 143). Njegova uniforma je mirisala na kišu, a kako je motiv kiše vezan uz krvoproliće i smrt, miris kiše može se tumačiti kao miris zla. Posljednja rečenica u romanu otkriva punu simboliku kiše: „A tamo, u Galileji, padale su kiše, probudile su se usahle rijeke, a potok Kišon šumio je iščekujući novu krv“ (nav. dj. 142). Potok Kišon simbolizira krvoproliće po Božjoj naredbi, kaznu za grijeh. Potrebno je istaknuti kako se motivi vode i krvoprolića dovode u blisku vezu i u *Otkrivenju*, u kojem su opisana dva proroka, koja će ići zemljom i širiti vjeru prije no što ih Zvijer porazi, a „imaju vlast pretvoriti vode u krv i udariti zemlju kojim god zlom kad god htjednu“ (Otk 11, 6).

5.3.1. Rat kao proključala voda

U potrazi za istinom i osvetom, Ilijin je gnjev uzeo maha. To je shvatio tek kada je u potrazi za istinom otišao predaleko:

Počela je kiša, a ja sam u jednom trenutku zastao i pomislio kako sam se uopće našao tu. Voda oko mene proključala je i svi su to vidjeli osim mene. Razmišljao sam o onom danu u mrtvačnici. Tada je voda u koju sam bio bačen bila hladna, podnošljiva. Pretvorio sam se u međuvremenu u žabu pomirenu sa smrću, iako toga još nije svjesna (nav. dj.: 110).

Jednom je prilikom govorio o eksperimentu sa žabama. Ako ubaciš žabu u hladnu vodu i postupno ju zagrijavaš, ona neće izaći iz nje, iako je voda ubija pa je tako možeš skuhati bez otpora. Tako se i on navikavao na smrt koju donosi rat i više nije vidio izlaz. Rat se uspoređuje s proključalom vodom. Nakon nekog vremena boravka u Zagrebu, Ilija kaže: „Bio sam nestrpljiv vratiti se u ugodnu vrelinu kipuće vode“ (nav. dj.: 166). Tek kada su vojnici napustili rat i trebali se vratiti normalnom životu, postali su svjesni posljedica: „Ljudske žabe umorno su se izvlačile iz kipuće vode i postajale svjesne opeklina“ (nav. dj.: 217).

5.3.2. Vatra koja pročišćava

Vatra u kršćanstvu ima višestruku simboliku; oganj koji predstavlja vatru u prvom redu simbolizira Božju objavu (usp. Izl 3, 2), no može značiti i očišćenje (usp. Iz 6, 69) kao i Božji

sud (usp. Post 19, 25). Ilija se, prije no što je sve završilo njegovim odlaskom u Zagreb, vratio na mjesto gdje je ubio Hadžiju, još jednog čovjeka odgovornog za smrt njegova brata :

Čekao sam da prestane, a zatim sam polio uniformu benzinom za upaljače i zapalio šibicom. Nisam bacio zapaljenu šibicu na gomilu natopljenu benzinom, kao u filmovima. Sagnuo sam se, zapalio šibicu i dotaknuo plamenom košulju. Istom šibicom zapalio sam cigaretu. Pušio sam i promatrao kako se tigrove šare uniforme stapaju jedne s drugima i nestaju. Želio sam s njom zapaliti nekoliko godina vlastita života, spržiti ih i zaboraviti (nav. dj.: 233).

Ilija je odlučio zapaliti svoju uniformu, u potpunosti odbaciti zmijsku košuljicu, u nadi da će vatra imati pročišćavajuće djelovanje i na njega.

6. *Svježe obojeno*

Roman *Svježe obojeno* objavljen je 2014. godine u nakladi Frakture. Radnja se razvija oko dva glavna lika, djevojčice Klare i njezine majke koje kao ratne izbjeglice u Švedskoj gledaju televizijski prijenos iskapanja masovnih grobnica. Majka je shvatila kako je došlo vrijeme da joj ispriča priču o njihovu bijegu iz jednog sela u drugo za vrijeme rata u Bosni. Klara se toga ne sjeća u potpunosti jer je bila vrlo mala. Majka joj je bijeg htjela prikazati kao dječju igru kako bi sačuvala ono malo nevinosti i ljepote djetinjstva koje svako dijete zaslužuje. Tu igru je nazvala *Bijeg u Egipat* i to je glavna poveznica ovog romana s *Biblijom*.

6.1. *Bijeg u Egipat*

Prvo poglavlje romana nosi naslov *Labirint*. Gledajući na televiziji iskapanje masovnih grobnica, točnije one čijem su ukapanju i same prisustvovala, Klara se pitala kako je moguće da i prije nego što je prikazano, ona zna da će iz grobnice izvući leševe male djece. Bijeg se prvi put spominje kada Klara upita majku imaju li ta iskapanja veze s njim, na što joj majka odgovori da je to trebala biti igra. One su ostale zarobljene u svom selu usred rata, pa je majka morala smisliti način kako da prebjegnu u obližnje, sigurno selo. Djevojčici je bijeg iz sela predstavila kao igru i dala joj simboličan naziv *Bijeg u Egipat*. Aluzija je to na priču iz *Matejeva evanđelja*:

Držala je u ruci katekizam iz kakvih su oni učili vjeronauk kada su bili djeca. Listovi su bili žuti i osjetio se miris starog papira. Na naslovnici je bila ilustracija Bijega u Egipat. Nedavno je razmišljala o tome: uspoređivala je njihovu igru s Bijegom u Egipat. Kad ju je djevojčica prvi dan pitala za naziv igre, pao joj je na pamet i taj: Bijeg u Egipat. To je bio dobar naziv (Mlakić 2014: 85).

Majci se *Bijeg u Egipat* učinio kao dobar naziv igre jer se u biblijskoj priči o bijegu u Egipat tematizira bijeg Josipa i Marije s tek rođenim Isusom. Isus se rodio u Betlehemu u vrijeme vladavine kralja Heroda. On je čuo proročanstvo o sljedećem velikom vladaru koji se treba roditi upravo tamo, pa je stoga odlučio pogubiti svu mušku djecu. Anđeo Gospodnji se javio Josipu u snu i rekao mu neka bježi s obitelji u Egipat:

Bijeg u Egipat: znala je napamet tih nekoliko rečenica iz evanđelja. Samo je jedan evanđelist pisao o tome, Matej. A pošto oni otiđoše, gle anđeo se Gospodnji u snu javi

Josipu: „Ustani, reče, uzmi dijete i majku njegovu i bježi u Egipat i ostani ondje dok ti ne rekнем jer će Herod tražiti tvoje dijete da ga pogubi“ (nav. dj.: 23; Mt 2, 13-15).

Treba napomenuti da je Egipat kao mjesto spasa obilježilo i migraciju ždralova u romanu *Mrtve ribe plivaju na leđima*. Romani odabrani za analizu u diplomskom radu međusobno komuniciraju pomoću stalnih motiva kao što su ždralovi. Klara je pronašla katekizam na čijoj se naslovnici nalazila ilustracija *Bijega* i prisjetila se da joj je otac govorio o tome. Majka je odahnula kada je shvatila da djevojčica ne zna razlog biblijskog bijega. Htjela je da sve ostane igra u koju Klara vjeruje jer je znala je da će otkrivanje istine na Klarino psihičko stanje ostaviti velike posljedice: „Morala je smisliti nekakav odgovor, bilo kakav. Za slučaj da djevojčica ponovno upita za Bijeg. Na primjer: u Izraelu je bila glad, a Egipat je bio bogata zemlja“ (nav. dj.: 89).

Sada već odrasla, Klara se pita zašto Matej nije pisao ništa o mukotrpnom putu do Egipta, a najviše ju zanima je li taj put na koji način utjecao na Isusa. Jasno se daje do znanja da Klara, uspoređujući se s malim Isusom, razmišlja koliko je bijeg utjecao na nju: „Što bi se dogodilo da je Isus u vrijeme bijega imao pet, šest ili sedam godina, da se sjećao? Bi li, u tom slučaju, onih pet-šest biblijskih redaka narasli na pedeset, stotinu ili više? Ili ne bi bilo ni tog oskudnog Matejeva opisa bijega?“ (nav. dj.: 24). Kada su krenule iz svog sela, djevojčica je bezrezervno vjerovala u igru koju je majka osmislila, no kako je vrijeme prolazilo, počela je naslućivati što se zapravo događa. Majci je sve češće spominjala rat, nije vjerovala u ono što joj je majka govorila, a na trenutke je instinktivno i nekontrolirano plakala iako nije znala objasniti zašto. Put do sigurnog sela bio je mukotrpan i izrazito utjecajan na nju, pa svoj bijeg uspoređuje s biblijskim *Bijegom u Egipat*.

Zanimljivo je da se u romanu ne navode imena sela, nego saznajemo samo to da majka i kći bježe iz mjesta B. u mjesto E: „Znala je da je negdje između B. i E., prema kojemu su išle“ (nav. dj.: 67). Mali Isus se rodio u Betlehemu i od tamo je s roditeljima, Marijom i Josipom, bježao u Egipat (usp. Mt 2,17), a igra s početnim slovima mjesta potvrđuje tezu da se radnja romana uvelike oslanja na *Matejevo evanđelje* i priču o bijegu u Egipat.

6.1.1. Naglasak na ubojstvima male djece

Iako se radi o romanu koji tematizira ratne strahote koje su zadesile Bosnu, ovaj se roman, od ostatka autorova opusa, razlikuje po tome što je naglasak stavljen na ubojstva male djece. Klara se svog djetinjstva, posebice bijega, gotovo i ne sjeća, no često sanja plastične

lutke. Postoji određena opsjednutost njima koju ni ona sama sebi ne može objasniti: „Voljela je promatrati plastičnu djecu. Vidjela ih je na stotine, a ponekad ih je sanjala“ (nav. dj.: 7) Kao mala svjedočila je zakapanju leševa dvoje male djece u masovnu grobnicu, a majka joj je leševe predočila kao lutke iz izloga: „Uništavaju lutke – rekla je. Ranije je razmišljala o tome što reći djevojčici ako ugleda ovaj prizor. – Lutke? Kakve lutke? – Sjećaš se kada smo išle u grad? One lutke iz izloga“ (nav. dj.: 155). Ta ju je scena proganjala i njenu opsesiju plastičnim lutkama dovela do vrhunca. Nije se mogla riješiti tih misli sve dok nije razbila izlog i zarezala jednu lutku koja predstavlja dijete, dok nije pritisnula prst na svježe obojenu površinu i uvjerala se u istinu: da je kao dijete vidjela ukapanje mrtve djece, a ne lutaka. Nakon svog sitnog zločina, priču o igri, nazvanu *Bijeg u Egipat*, dala je na čitanje inspektoru jer je to bio jedini način da shvati nužnost njenog prijestupa.

Naglasak na smrti male djece uočava se i u razgovoru dvojice njenih sunarodnjaka koji su se također preselili u Švedsku. Potaknuta njihovim razgovorom, počela je razmišljati o pucanju ljudskih kostiju i pitala se je li zvuk drugačiji kada se radi o maloj djeci. Prikazane su strahote rata, ali ono što je najviše potreslo njenu majku, ono što se Klari urezalo u pamćenje i što pokreće cijelu radnju je ubojstvo male djece. Kao što Herodovo naređenje o ubojstvu sve novorođene muške djece pokreće biblijski bijeg, tako i ovaj bijeg, odnosno igru, pokreće isto. Majka je pošto-poto htjela spasiti njezin život pa se tako priča gradi oko straha od gubitka vlastitog djeteta.

6.2. Mjesto dobra

Klara i njena majka odlučile su prenoćiti u jednoj kući kako bi se odmorile i skupile snagu za daljnji bijeg. Kuća je bila njihova sigurna oaza, mjesto gdje su se okrijepile, naspavale, a na čitatelja ostavlja dojam kako je spokoj vladao samo tih par stranica u kojima se opisuje kuća i njihov boravak u njoj. To je jedino mjesto za vrijeme bijega koje dočarava njihovu svakodnevicu i na trenutak se doima kao da se ne nalaze u području pogođenim ratom. U kući su, prije no što su pobjegli pred ratnim zbivanjima, živjeli vjernici, a Klarina majka je to znala po tragu križa na zidu: „Vidjela je na zidu trag na mjestu gdje je visjelo raspelo“ (nav. dj.: 64). Uočljiva je jasna poveznica s romanom *Ljudi koji su sadili drveće*, u kojemu je detaljno opisana kuća koja je nekim čudom ostala neoštećena, iako se borba neprestano vodila iznad nje, a značajan je opetovan trag križa. Trag skinutog križa na sigurnom mjestu u kaosu rata još je jedan od motiva koji povezuje romane odabrane za analizu u diplomskom radu.

6.3. Simbolika Zvijeri

U već spomenutom događaju ubijanja ljudi i bacanja leševa u masovnu grobnicu, potrebno je promotriti usporedbu rovokopača, koji je služio iskapanju dovoljno duboke grobnice, i Zvijeri iz *Otkrivenja*: „U daljini se čulo crkveno zvono. Glava rovokopača ostala je podignuta, stršila je u vis, izvijala se prema nebu, podsjećala je na čeljusti zvijeri“ (nav. dj.: 143). U *Otkrivenju*, koje se pokazalo neiscrpnim izvorom biblizama, Sotona, koji ima mnogo naziva, naziva se i Zvijer (usp. Otk 16, 13). „U kršćanskoj ikonografiji Sotona i zli dusi prikazuju se u mnogo oblika, i to kao: zmija, zmaj u *Apokalipsi* i nakazni životinjski hibridi“ (Badurina 1979: 572).

Na taj trag još više navodi činjenica da se rovokopač opisuje kao živo biće, a ne kao stvar: „Na rovokopaču su se upalila svjetla. Oživio je. Čeljust se pokrenula, grizla iskopanu zemlju i spuštala je u tamni bezdan“ (Mlakić 2014: 146). Bliskost Zvijeri i bezdana ne pronalazimo samo u romanu, već i u *Otkrivenju*: „A kada dovrše svoje svjedočanstvo, Zvijer koja izlazi iz Bezdana zaratit će s njima, pobijediti ih i ubiti“ (Otk 11, 7). Bezdani se poistovjećuje s mitološkom nemani koja „proždire bića, a zatim ih preobražene ispljune“ (Chevalier, Gheerbrant 2007: 39).

6.4. Simbolika kiše

I u ovom se romanu javlja stalni motiv kiše, a povezan je sa smrću, zlom i nesretnim događajima. Opisuje se prijeteća kiša, koja se s razvojem događaja u romanu konstantno pojačava: „Kiša je i dalje pljuštala“ (Mlakić 2014: 76); „Kiša joj je natapala kosu, a hladnoća se probijala kroz odjeću“ (nav. dj.: 87). Kao i u prethodno obrađenim romanima kiša se dovodi u blisku vezu sa smrću: „Zamišljala je kako kiša pljušti po leševima“ (nav. dj.: 123). U citatu: „Koračala je putem izlokanim prastarim kišama, dok joj je nova natapala i ispirala kosu, i ona je u jednom trenutku prošla prstima kroz nju“ (nav. dj.: 74) primjećujemo preneseno značenje kiše jer je u bijegu prema sigurnom mjestu Klarina majka hodala putovima gdje su počinjena mnoga zlodjela, a ova nova pogađaju i nju. I u ovom se romanu javlja motiv kiše kao prijetnje: „Zvuk padanja kiše podsjećao je na šapat. A onda je pala na tlo. Šapat kiše postao je jači. Zvučao je prijeteće“ (nav. dj.: 124).

Kao opozicija kiši javlja se simbolika sunca kao Isusa Krista, koji predstavlja svjetlo svijeta, slično kao i u romanu *Ljudi koji su sadili drveće*. U košmaru rata, Klarina majka je zaboravila biti sretna jer je svu snagu usmjerila na preživljavanje. O tom svjedoči citat:

„Oblaci su plovili k suncu, došli do njega, prebrisali ga i svijet se u trenutku ohladio. Nebrojena sunca oko nje su se ugasila“ (nav. dj.: 92). Umorna od puta, zamišljala je kako se na oblacima, lagano, bez poteškoća spušta do mjesta E.: „Tihi kao magla, ili misao, ležali su ravnodušni oblaci pod njihovim nogama, a žena je sada razmišljala o toplini, o suncu“ (nav. dj.: 124). Sunce kao opozicija kiši predstavlja sreću, dok je fizička tama „simbol duhovnog mraka. Đavao je Knez tame. U njegovu kraljevstvu tama je posvudašnja, a u Božjem kraljevstvu sve je samo svjetlo“ (Rebić 2002: 584).

6.5. Pitanje prave vjere

Pitanje prave vjere tematiziralo se u svim dosad obrađenim romanima, pa stoga ne čudi da je obilježilo i ovaj roman. Klara je načula razgovor dvojice svojih sunarodnjaka u jednom kafiću u Švedskoj. Razgovarali su o ljudima i području koje su morali napustiti zbog rata:

Bio sam u Međugorju. – I? – Nemam pojma. – Ja u to ne vjerujem. U ta ukazanja. – Nisam ni ja. – Zašto si onda išao? – Ne znam. Svi idu. – U Međugorje?! – Da. – Možda vjeruju? – Ne vjeruju. Ne samo u ukazanje, ne vjeruju ničemu, ni u što. – Misliš? – Mislim. – Onda to nema smisla. – Ima. Ustvari, dole ništa nema smisla. Na to sam mislio. Oni, zapravo, ni u što ne vjeruju. Pa ni u ukazanja (Mlakić 2014: 11).

Na području Bosne, koje se tematizira u svim romanima, opisuju se ljudi koji su prestali vjerovati u čuda, u spasenje. Rat ih je odvikao od vjerovanja u neki viši smisao života i sve pretvorio u puko preživljavanje. Dvojica muškaraca u romanu razgovaraju o Gospinu ukazanju u Međugorju⁶ i o tome kako ljudi odlaze onamo, ali zapravo ne vjeruju ni u što. Ne treba zaboraviti da je događaj ukazanja Gospe uvelike obilježio roman *Mrtve ribe plivaju na leđima*.

Vješto je opisana i situacija kada su se Klara i njezina majka skrivale u podrumu jedne napuštene kuće. U trenutku kada se vojnik neprijateljske vojske našao točno iznad njih, Klarina majka je u paničnom strahu počela moliti, što je opisano kao grozničavo izgovaranje riječi bez smisla.

Sljedeće mjesto u romanu koje se bavi pitanjem vjere je prijenos haškog suđenja Radovanu Karadžiću, ratnom zločincu koji je počinio brojna zlodjela nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima za vrijeme rata. Inspektor je o njemu razgovarao s

---

⁶ Vjeruje se da se Gospa ukazala djeci 24. lipnja 1981. godine u Međugorju.

Klarom. Ona zaključuje da Bog ne postoji jer osoba koja je počinila riječima neopisive zločine, ne osjeća krivnju za svoje postupke:

Da. Bihevoristi rade između ostalog i psihološke profile ovakvih kao Karadžić. – Profile čudovišta. – Da, čudovišta. Uvjeren sam da se Karadžić osjeća ovako, i da bi to svaki bihevorist potvrdio – rekao je i pokazao prema njegovu tužnom haškom liku. – Nije licemjer. – Vjeruje u ono što govori? Da je nedužan? – Vjeruje. – Onda nema Boga. – rekla je. Nema. – rekao je on njoj“ (nav. dj.: 180).

Pitanje vjere prisutno je i u romanu *Mrtve ribe plivaju na leđima*. Profesor koji se ubio i nije vjerovao u Boga, po svećenikovu je mišljenju zaslužio pravdu koja je obećana u *Otkrivenju*. Isto pitanje se javlja se i u romanu *Božji gnjev*, u kojem glavni lik ulogu nevjernika dodjeljuje svećeniku. U ovom romanu manjak vjere se konačno objašnjava kroz razočarenje glavne junakinje i ponovni izostanak pravde, a osjećaj krivnje i kajanje kao jedan od temelja vjere analizirat će se i u romanu *Planet Friedman*.

7. *Planet Friedman*

Planet Friedman je znanstveno-fantastični roman izdan 2012. godine u nakladi Frakture. Radnja ovog antiutopijskog romana odvija se u dalekoj budućnosti, u kojoj je naš planet Zemlju zamijenio Planet Friedman, nazvan po svom tvorcu Friedmanu. Pišući o ljudima budućnosti, autor kritizira njihov način života u sadašnjosti te pokazuje u što će se svijet pretvoriti nastavi li se u potpunosti zanemarivati osjećaj morala, empatije i dijeljenja, stavljajući naglasak isključivo na materijalno. Planet je podijeljen u tri zone, a prvoj zoni pripadaju ljudi koji su lišeni emocija u korist profita ili kako oni to zovu solventnosti. Kontroliraju ih farmaceutske i zaštitarske tvrtke: *Roche*, *Natto* i *Blue Water*. Emocije su *beskorisni balast* i ljudi su sve samo ne slobodni jer im životi ovise o zaradi u kojoj se mjeri njihova vrijednost. Izumljene su pilule koje lišavaju emocija, ne postoje obitelji kakve poznajemo i nema razmišljanja o boljem sutra koje će ostati budućim naraštajima, već samo o onome što se događa sada i isključivo nama. Autor prikazuje ljudsku civilizaciju koja je u svojoj pohlepi konačno iscrpila samu sebe. Ljudi zone A lijepo žive jedino zato što u potpunosti iscrpljuju zone B i C, sve dok od njih ne ostane ništa.

Gerhard Schmidt je glavni lik koji predstavlja doktora Paule Bolt, važnog sportskog materijala tvrtke Rosche. Diktatori zone A strahuju od Blacktootha, osobe koja se naglo pojavila i postala velika prijetnja za njihovu zonu. Kako bi ga pronašli i zaustavili, potrebna im je Paula koja je neko vrijeme živjela u zoni B, a doktor Schmidt je ključan jer mu ona vjeruje. Za tu ulogu podoban je i zato što ga ljudi u tim zonama poistovjećuju s njegovim ocem Andreasom. Naime, Andreas je optužen za čin samilosti prvog stupnja jer je prokrijumčario cjepivo protiv supergripe, koju su prenosili ždralovi, u zone B i C i tako iz osjećaja morala i empatije materijalno naštetio zoni A.

7.1. Tvorci – Bog i Friedman

Vrlo se lako može uspostaviti analogija između Friedmana i Boga. Za stanovnike Planeta, Friedman je Tvorac, osoba koja im je dala život stvorivši Planet Friedman, a *Biblija* uči o Bogu kao stvoritelju svijeta. Istu analogiju povlači i Jamie Rumsfield, znanstvenica koja poučava Gerharda o zonama B i C, ne bi li im se što prije prilagodio: „On je iznad svega, Bog s velikim B. On je stvorio svijet, klanjaju mu se, štiju ga, kao Raspetoga. – Kao Friedmana, rekao je. – Da, kao Friedmana, Tvorca. On je jedino božanstvo u našoj civilizaciji, odnosno

eksploatacija Friedmana najbližnja je tom fenomenu. On je u neku ruku naša religija“ (Mlakić 2012: 74).

U citatu iz *Habakuka* Bog se naziva Tvorcem:

„Jao onom tko komadu drva kaže: „Probudi se!“ / Kamenu nijemom: „Preni se!“ On da prorokuje? / Optočen može biti i zlatom i srebrom, / ali nikakva daha životnog nema u njemu. / Čemu koristi tesan lik da ga umjetnik teše? / Čemu lijevan lik, lažno proroštvo, / da se tvorac njegov u nj pouzdaje / oblikujuć' nijeme kipove? (Hab 2, 18).

Slično je i s Friedmanom: „Bio je blizu: vidio je Friedmanov pet metara visok spomenik. Trg je bio osvijetljen diskretnom svjetlošću, padala je kao plašt po Tvorcu“ (nav. dj.: 14). U gore navedenom citatu iz *Biblije* iščitava se Božja osuda njegova uobličavanja i klanjanja predmetu. Slično je i s *Izlaskom* i već spomenutim zlatim teletom zbog kojega je Mojsije razbio ploče s Božjim zapovijedima. Uobličavanje Boga na mnogo se mjesta u *Bibliji* oštro osuđuje, a u romanu se Friedmanov veliki, osvijetljeni spomenik nalazi na glavnom trgu kako bi mu se ljudi mogli klanjati. Štovanje materijalnog umjesto duhovnog prisutno je i u ranije obrađenim romanima.

7.2. Kult Spasitelja – usporedba Gerharda i Andreasa s Isusom Kristom

Već spomenuta Jamie Rumsfield, obučavajući Gerharda za preživljavanje u zonama B i C, tumačila mu je njegovu prošlosti vezanu uz njegova oca Andreasa. On je od tvrtke otuđio pet milijuna doza cjepiva protiv smrtonosne supergripe i cijepljenjem spasio pet milijuna ljudi, pa je osuđen na smrt zbog zločina samilosti prvog stupnja. Ona mu pokazuje kip u Zoni B koji prikazuje njegova oca, te mu tumači da ga zovu Spasitelj s velikim S. Očita je to referenca na Isusa Krista koji se naziva Spasiteljem jer je svojom mukom i smrću otvorio ljudima vrata raja: „Jamie je upalila e-zid. Fotografija je prikazivala kip gotovo nagog raspetog muškarca. Ispod njegovih nogu klečalo je mnoštvo ljudi. Klanjaju se Raspetom. Pisali su ga velikim početnim slovom, Raspeti, s velikim R. Samo je jedan Raspeti, s velikim R, a svi ostali su raspeti, kriminalci osuđeni na smrt“ (nav. dj.: 73; usp. Lk 2, 11).

Isus je od naroda osuđen na smrt i pogubljen na križu. Andreas, Gerhardov otac je također zbog čina samilosti i pokušaja spašavanja ljudi od sigurne smrti, ali ovozemaljske, osuđen i pogubljen. Križ je tako postao predmet obožavanja civilizacija pretfriedmanovske ere. Iako je križ kao ikonografski lik bio poznat mnogo prije Krista, a raspinjanje kao mučenje

su izmislili još Feničani, smrću i uskrsnućem Isusa Krista, postao je najrašireniji i najizrazitiji simbol kršćanstva (Badurina 1979: 386). U slučaju Gerhardova oca, križ su zamijenili ždralovi, stalni motiv u Mlakićevim romanima. Andreas je bio zatvoren u kavez s četiri zaražena ždrala i tako je pred očima svekolike javnosti i ubijen. Njegovo ubojstvo je snimkama prikazivano u svim zonama kao što je i Isus bio raspet na gori kako bi ga svi mogli vidjeti, a slično kao što su Isusa Krista ubili ljudi koji su od njega stvorili božanstvo (usp. Mt 27, 15–31; Mk 15, 6–20; Lk 23, 13–25), tako su i Andreasa ubili „isti oni koji su od njega stvorili božanstvo“ (nav. dj.: 77).

Još jedna sličnost koja se iščitava je razlog smrti. Isus Krist je umro za spasenje ljudi, istih koji su njega osudili na smrt, a Andreas je, iako su ga na koncu ubili, pokušavao osmisliti lijek koji bi izliječio ždralove i spriječio istrebljenje vrste. Gerhard se prisjeća kako su on i njegov školski prijatelj znali satima stajati u školskom dvorištu i promatrati kako u daljini pljušti kiša mrtvih ždralova. Motiv ždralova i dovođenje motiva smrti i kiše u blisku vezu karakteristično je za gotovo sve romane odabrane za diplomski rad.

Jamie govori Gerhardu kako se Raspeti zvao Isus Krist i da je više od dvije tisuće godina stvaran kult Raspetoga, kojeg su nazivali Božjim sinom: „Vidite sada analogiju s Raspetim: obojica su osuđena na smrt, ljudi ih prihvaćaju kao svoje spasitelje, svemoćni su, jači od smrti. I, naravno, kult obožavanja, u tome je najveća sličnost“ (nav. dj.: 75). Tumači mu da u zoni C postoji vjerovanje da će se njegov otac, koga su ljudi zone B i C smatrali svojim Spasiteljem, jednom vratiti. Autor se ponovno referira na *Otkrivenje* prema kojem će Isus Krist doći među ljude da pravednike odvede pred lice Božje. Kada su stigli u zonu C, Gerharda su ugledala četvorica muškaraca. Jedan je kleknuo i oslovio ga riječju *Emanuel*, misleći, zbog izrazite fizičke sličnosti, kako je stigao njihov Spasitelj, Gerhardov otac. U *Bibliji* je Emanuel ime za Isusa Krista, a znači *Bog je s nama* (usp. Iz 7,1 4).

Gerhard i Paula su u zoni C zatekli mnoge ljude i djecu oboljele od kuge koji čekaju sigurnu smrt. Gerhard ih je cjepivom spašavao, a za te ljude to je bilo ravno biblijskim čudima koja se opisuju u *Bibliji*, a vežu se uz Isusa jer je svojim čudesnim moćima „potaknut milosrđem prema ljudima, ali još više činjenicom da je obećani Sluga, djelotvorno suzbijao bolest, smrt, neprijateljstvo prirode prema čovjeku, ukratko sav nered kojemu je dalji ili bliži uzrok u grijehu“ (Léon-Dufour 1969: 159). O njegovim brojnim čudima pišu evanđelisti: „I obilazio je Isus svom Galilejom naučavajući po njihovim sinagogama, propovijedajući evanđelje o Kraljevstvu i liječeći svaku bolest i svaku nemoć u narodu“ (Mt 4, 23; Mk 1, 39; Lk 6, 17–19).

Gerhard je odlučio poučiti mladiće i djevojke kako da pomognu ljudima i djeluju umjesto njega. Isto je činio i Isus, pa ga se stoga u *Bibliji* naziva i Učiteljem. Ljudi su vjerovali da će se Andreas vratiti, on je u mit o sebi upleo jedan drugi, onaj o Isusu Kristu koji će na koncu svijeta doći i suditi žive i mrtve. To mjesto na kojemu su Gerhard i Paula, po uzoru na njegova oca, spašavali ljudske živote zove se Ždralovi izvori:

Da okružili su planinu čistačima. Znali su da je Spasitelj kod nas. Htjeli su Spasitelja živa. Nisu ga smjeli ubiti. To nas je spasilo. Inače bi preskenirali cijelu planinu. Dogovorio se s njima. Jedno jutro čistači su otišli. Oni su poštjednili ljude, a on im se predao. Žrtvovao se za nas. Kao Raspeti. Čekao ih je na Ždralovim izvorima (Mlakić 2012: 203).

Ždralovi izvori, posljednje odmaralište ždralova, mjesto je na kojem su oboje poželjeli ostati, no Blacktoothovi ljudi su ih protiv njihove volje odveli, što je Paula usporedila s izgonom iz raja (usp. Post 3, 24).

7.3. Biblija

Došavši u zonu C, Gerhard saznaje za svetu knjigu koja se nalazi u hramu, a riječ je, naravno, o *Bibliji*. Huan je pokazao na hram i rekao Gerhardu da je to njegova kuća i da ga čeka godinama. Hram se u *Bibliji* naziva Božjom kućom: „Postoji samo jedna Knjiga. Samo je Emanuel smije uzeti u ruke. To je njegova knjiga. Čekala te“ (nav. dj.: 82). Na prvoj stranici bilo je napisano ime njegova oca, što govori da je njemu pripadala. Andreas je Gerhardu u naslijeđe ostavio *Bibliju*, a unutar nje je sakrio pismo, nadajući se da će ga jednom pročitati jer u njemu objašnjava kako se mlad i perspektivan liječnik pretvorio u odmetnika i osuđenika na smrt. Andreas je pomagao ljudima koji su u malom, zaboravljenom gradiću umirali od bolesti koja se u zoni A liječila jednostavnim medicinskim postupcima. Jednom je prilikom sreo dječaka crnih zubi koji u ruci drži knjigu. Pomogao mu je izliječiti kugu, ali protiv lepre koja mu je uništila pola lica nije mogao ništa. Andreasa je slomila činjenica da ne može pomoći dječaku koji će do kraja života biti obilježen, a cijena njegova izlječenja je u zoni A vrlo mala. To je bila njegova prijelomna točka, dječak koji će odrasti u Blacktootha.

Novi diktatori spalili su knjige u svim zonama, no taj im je gradić promaknuo. Knjige su znanje, a jedno od mota zone A je: *Naša moć proizlazi iz njihova neznanja. Biblija* kao temelj Zapadne književnosti i kanonska djela poput Shakespeareova *Hamleta* koji se spominje u romanu, u sebi čuvaju cjelokupno znanje jedne civilizacije i ona je bez njih osuđena na propast.

7.4. Osjećaj krivnje koji vodi do pokajanja

Prema *Bibliji*, jedini način da ljudi dožive vječno spasenje je iskreno kajanje za počinjene grijeha jer je kajanje u „katoličkoj teologiji, čin kojim grješnik očituje svoju odluku da napusti grijeh i da se obeća Bogu. Izražava unutrašnje stanje obraćenja, koje je uvjet za postizanje spasenja (usp. Rebić 2002: 413). U romanu se može vidjeti potpuno suprotno uvjerenje. U središtu glavnog trga zone A nalazi se Friedmanov kip koji u svojim rukama drži displej na kojem se prikazuju različite poruke potrebne kako bi društvo zone A ostalo nepromijenjeno, a jedna od njih je i: *Emocije su beskoristan balast*. Ljudi zone A žive u uvjerenju da su emocije, ne samo beskorisne, nego i pogubne pa stoga oni ne osjećaju ljubav, empatiju, krivnju, a u slučaju da nešto i osjete koriste tablete *Psycho R* kako bi se riješili tih osjećaja: „Emocije su beskoristan balast. *Psycho R*, vaš pouzdani ubojica emocija“ (Mlakić 2012: 38).

Doktor Gerhard je liječio Paulu Bolt, važan sportski materijal megalomanske tvrtke *Roche*. Njihovo vrijeme ne gleda uspješne sportaše kao izuzetne pojedince koji su svojim zaslugama uspjeli, nego kao vrijedan atletske materijal tvrtke kojoj pripadaju. On joj je davao injekcije kako bi zaustavio grčenje mišića koje je uzrokovao miosinoid, najčuvaniji stimulans razvijen u *Rocheu*. Gerhard je osjećao krivnju zbog njenih bolova i tako već na početku romana njega možemo razlikovati od ostalih likova: „U očima joj suze, od bola. Preplavila ga je krivnja. Sjetio se krijesnica. Paula Bolt je sluz ubijenih krijesnica na rukama“ (nav. dj.: 19). Krivnju za Pauline bolove povezuje s mrtvim krijesnicama jer ih je kao dječak s prijateljem ubijao, a nedugo zatim je cijela vrsta bila istrijebljena, pa ga je neprestano proganjala misao o tome da je upravo on ubio posljednju pravu krijesnicu: „Ovo današnje kupovanje umjetnih krijesnica bilo je povezano s tim dječaćkim osjećajem krivnje. On je zapravo plaćao duhovima ubijenih krijesnica da krstare zrakom oko njega. Neka vrsta iskupljenja. Emocije su imale svoju cijenu: tri i pol worldara mjesečno“ (nav. dj.: 13).

Gerhard je na početku upoznavanja sa zonama B i C također bio lišen gotovo svih emocija, pa mu je Jamie, tumačeći mu način života u zonama B i C, rekla da postoji nešto što se zove grižnja savjesti, jedna strahovito destruktivna emocija, a s njom živi Paula Bolt. Destruktivna je jer ljudi koji osjećaju grižnju savjesti, krivnju, oni koji se kaju, ne mogu lišeni emocija nanositi štetu drugim ljudima. Nedostatak tog osjećaja omogućavao je opstanak zone A. Smatrali su da je samilost destruktivna i da u konačnici vodi do rušenja filozofije profita. Samilost se gleda kao zločin zbog kojeg je pogubljen Gerhardov otac, grižnja savjesti je destruktivan osjećaj, dok je pokajanje za ljude Zone A nepoznat pojam.

7.5. Usporedbe s biblijskim potopom i Noinom arkom iz *Knjige Postanka*

7.5.1. Grijesi koji dovode do potopa

Planet Friedman je polako propadao čega su bili svjesni i vodeći ljudi zone A. More i zrak su bili zagađeni katranom, dok je snijeg bio siv. Više nije bilo života u oceanima i ljudi su, zapravo, sami sebe uništili. Ljudi zone A u romanu se uspoređuju s imelom, biljkom koja je na stablu ispočetka potpuno neprimjetna, ali pogubna jer je parazit koji postupno uništava domaćina. Isprva se javlja kao mala mrlja na krošnji, ali zapravo crpi vodu sve dok potpuno ne uništi stablo. Zona A je ta imela koja je svoju snagu i moć crpila iz ostalih zona Planeta i zabrinjava ju što će se dogoditi kada se zone B i C potpuno iscrpe: „Zamišljao je pustaru kao sasušeno stablo sa zadnje fotografije, a grmove kao imelu. Svijet je umirao, imela je trošila posljednje čestice vode. Razmišljao je koliko dugo može imela nadživjeti umiruće stablo“ (nav. dj.: 110). Najveći saveznik u planu da Planet prisvoje sebi je bolest koju šire u ostalim zonama.

Razmišljao je o tome da se životu na Planetu i njegovoj zoni bliži kraj. Shvatio je da će Zona A, nakon što uništi ostale zone, uništiti samu sebe. Gerhard dolazi do zaključka da je sve stvar mjere, da imela troši manje količine vode, mogla bi se uspostaviti ravnoteža. Najveći problem je pohlepa, koja se u *Bibliji* oštro osuđuje: „Premalen je oku lakomu vlastiti dio, / pohlepa isušuje dušu“ (Sir 14, 9). Iste misli o pohlepi iznosi i Gerhardov otac u pismu koje je umetnuo u *Bibliju*: „Pohlepa. Samo jedan ljudski poriv, osjećaj, može se mjeriti sa strahom svemoćnim. To je pohlepa, blažena ljudska pohlepa, strašni anđeo samouništenja koji otkucava u ljudskoj utrobi“ (nav. dj.: 242).

Na displeju, u rukama Friedmanova kipa, prikazivala se poruka: „Pohlepa je dobra. Sva dobra moraju imati svoju tržišnu vrijednost. Ona je njihova bit“ (nav. dj.: 14). Ponovno vidimo izokretanje vrijednosti, kao i u slučaju samilosti i pokajanja. Pohlepa koja se u *Bibliji* oštro osuđuje, glavni je osjećaj koji pokreće opstanak i razvoj Zone A.

7.5.2. Potop

Kako je već navedeno, ljudi zone A imaju izokrenute vrijednosti. Pokajanje, temelj kršćanske vjere, za njih je destruktivan osjećaj, a pohlepa koja se u *Bibliji* osuđuje, održava ili podiže tržišnu vrijednost zone. Opis tih ljudi može se usporediti s onim u *Knjizi Postanka*: „U očima Božjim zemlja se bila iskvarila; nepravdom se napunila. I kad je Bog vidio kako se zemlja iskvarila – Ta svako se biće na zemlji izopačilo – reče Bog Noi: 'Odlučio sam da bude

kraj svim bićima jer se zemlja napunila opačinom; i, evo, uništit ću ih zajedno sa zemljom“ (Post 6,11-14).

Huk rijeke se u diplomskom radu više puta povezivao s Božjom osudom grijeha. Bog je zbog ljudskih zlodjela učinio da nastane opći potop, a reference na arhetip potopa vidimo iz Gerhardovih promišljanja:

Slušao je huk rijeke. Bilo je neke brutalne, nadljudske snage u tom huku. Zamišljao je kako rijeka plavi svijet, noseći sve pred sobom. Tekla je preko plantaže, vidio je kako se iskre u valovima gase, zatim nastavlja dalje. Huk je bio sve jači. On i Paula su bili na sigurnom. Gledali su odnekle iz visine, kao sada, kako svijet nestaje pod vodom (nav. dj.: 162).

Gerhard u svojim promišljanjima razdvaja Boga od ljudi, referirajući se na stvaranje svijeta iz *Postanka*, i kao glavni problem ističe ljudsku ruku koja sve ruši i sama sebe uništava: „Zamišljao je Boga koji pokretima ruke stvara svijet. Ništavilo ispred njegovih ruku nestaje, nastanjuju ga ptice, životinje... Zamišljao je i drugu ruku, koja sve to ruši, iza koje ostaje ništavilo, pustinja, mrtva zemlja i mrtvi ždralovi. To je ljudska ruka“ (nav. dj.: 183).

Aluzije na biblijski *Postanak* i priču o Noinoj arci bivaju potvrđenima kada Yobs, jedan od diktatora zone A, sada već na brodu, pošto je Zona A potpuno spaljena, objašnjava Gerhardu kako to nisu brodovi, nego Noine arke iz *Biblije*: „Gerhard je razmišljao o brodovima, Yobsovim Noinim arkama. Često je u posljednje vrijeme razmišljao o njima. Jesu li stigli na odredište i imaju li ga uopće? Možda bez cilja putuju oceanom? Zamišljao ih je negdje nasukane, na nekom pustom otoku“ (nav. dj.: 253). Potop predstavlja ili demonsku sliku koja prikazuje Božji gnjev i osvetu nad pokvarenim ljudima ili sliku spasenja Noe i njegove obitelji (usp. Frye 1985: 185) jer je u *Knjizi Postanka* Bog odabrao Nou kao jedinog čovjeka kojeg će pošteđeti potopa. Nakon što je potopom ubio sve ljude i tako ih kaznio za njihove grijeha, Bog se sažalio nad Noinom obitelji i svim životinjama u korablji te je vjetrom rastjerao vodu i omogućio ponovni život na kopnu. Diktatori zone A i ljudi koji su ih bezrezervno slijedili, u potpunosti snose krivnju za katastrofu koja je pogodila cijeli Planet i zato Gerhard razmišlja imaju li uopće svoj cilj.

7.6. Simbolika vatre

Kako je već navedeno, vatra u obliku ognja u kršćanskom smislu može označavati pročišćenje, Božju objavu ili osudu. Gerhard i Paula su odlučili zapaliti barake, u kojima su ljudi kod Ždralovih izvora umirali od kuge, s namjerom da ih sve izliječe i da ondje više nitko

ne dolazi umrijeti, pa vatra u ovom slučaju simbolizira pročišćenje: „Drvena konstrukcija baraka zažarila se. Krovova više nije bilo. Oko njega su strujali valovi toplog zraka, i smijeh“ (nav. dj.: 189).

Blacktooth i njegovi sljedbenici odlučili su spaliti zonu A, pa je tako vatra označila njen kraj: „Vatrene kugle padale su po vodi i plamen se razlijevao po površini. Poneka bi pogodila neki od najbližih brodova“ (nav. dj.: 247). Gerharda je vatra podsjećala na krvavo ždrijelo koje melje i proždire sve na što naiđe pa u ovom slučaju vatra simbolizira osudu grijeha i zasluženu kaznu jer je proždirući Božji oganj „oganj pročišćenja i oganj preobrazbe grešnog čovječanstva“ (Cocagnac 2002: 39).

Uz motiv vode koji označava Božju osudu i kaznu za ljudske grijeha, sada se uočava i vatra u istoj funkciji, a spoj vatre i vode kao dvostruke prijetnje sadržan je u citatu: „Negdje u mraku ispod njih hučala je rijeka, a u daljini je sablasno svjetlucala zapaljena plantaža“ (Mlakić 2012: 162).

8. Zaključak

Cilj diplomskog rada bio je pronaći i protumačiti biblijski intertekst u romanima bosansko-hercegovačkog književnika Josipa Mlakića na koje je taj interpretativni model potrebno primijeniti u svrhu cjelovite interpretacije. Proučavani dio opusa čine romani objavljeni 2010. godine i nakon nje: *Ljudi koji su sadili drveće* (2010), *Mrtve ribe plivaju na leđima* (2011), *Planet Friedman* (2012), *Svježe obojeno* i *Božji gnjev* (2014) jer je u njima biblijski intertekst primaran, za razliku od ranijih romana u kojima je rat u Bosni glavna tematska odrednica. Kako je navedeno u prvom dijelu diplomskog rada, *Biblija* se pokazala neiscrpnim izvorom djelima kroz povijest, pa je zato zanimljivo proučiti njen utjecaj na dio opusa jednog suvremenog autora. Potom su definirani pojmovi arhetipa i arhetipske kritike prema kojoj je književnost slična mitu, koji se rabi kao oznaka svete priče, jer odatle preuzeti motivi, teme i likovi variraju u povijesti književnosti. Kako se analiza rada zasniva na iščitavanju biblijskog interteksta u romanima i proučavanju njihova odnosa prema *Bibliji* kao prototekstu, u prvom su dijelu diplomskog rada definirani pojmovi važni za samu analizu kao što su intertekst, intertekstualnost i biblizam, dok je u drugom dijelu prikazan biblijski intertekst na razini simbola, citata, likova i naracija u svakom pojedinom romanu.

Roman *Ljudi koji su sadili drveće* tematizira svakodnevicu šestorice ratnih veterana čije djelovanje pokreće osjećaj nepravde zbog kojeg su onemogućeni živjeti u društvenoprihvatljivim okvirima. Ne čude stoga brojne reference na biblijsko *Otkrivenje* koje donosi konačnu pravdu nad pravdama, odnosno nagradu za pravednike i kaznu za grešnike te se tako uspostavlja red koji izostaje u životima glavnih junaka. Za razumijevanje psihičkog stanja protagonista važan je i *Psalam 137*, svjedočanstvo o progonstvu izraelskog naroda u Babilonu. On je slika ratnih veterana koji se izgubljeni, iznevjerenih očekivanja te nesprenni na društveno prilagođavanje ne uklapaju u mirnodopsko razdoblje. Motiv kiše koji simbolizira zlo i krvoproliće uzrokovano ljudskim grijehom stavlja se u opoziciju sa suncem koje predstavlja Isusa Krista u opisu sadnje drveća, psihičke terapije preporučene likovima, na kraju romana. To potvrđuje tezu da likovi u romanu svoj mir pronalaze u Isusu Kristu i *Otkrivenju* koje donosi dugoočekivanu pravdu.

U romanu *Mrtve ribe plivaju na leđima* tematizira se sahrana jednog od mještanina koji je počinio samoubojstvo. Protagonisti su, poput onih u romanu *Ljudi koji su sadili drveće*, ratni veterani koji ne pronalaze način društvenoprihvatljivog funkcioniranja pa se stoga uspoređuju sa ždralovima koji ne mogu pratiti jato i zbog toga umiru. Egipat kao jedino mjesto kojem ždralovi pri seobi teže, a o kojem sanjaju i protagonisti, ima biblijsku simboliku

obećane zemlje, dok u poglavlju *Sedmi pečat* pronalazimo brojne citate i reference iz *Otkrivenja* pa je njegovo poznavanje, kao i u romanu *Ljudi koji su sadili drveće*, nužno za interpretaciju romana jer svjedoči o izostanku pravde u životima likova koji svoju nagradu čekaju nakon smrti.

U romanu *Božji gnjev* vojnik Ilija, u potrazi za istinom o smrti svog brata i njegovih osam suboraca, preuzima ulogu osvetnika koji dijeli pravdu. Već sam naslov romana i ime glavnog lika upućuju na biblijski intertekst. Kada se sukobljava sa svećenikom, svojim posljednjim neprijateljem, postaje jasno da Božji gnjev ne treba tumačiti u smislu osvete jer on u kršćanskom smislu simbolizira uspostavljanje pravde koja izostaje u životu glavnog junaka. Motiv kiše, kao i u prethodna dva romana, simbolizira smrt, krvoproliće i grijeh, a vezuje se isključivo uz područje Bosne, dok motiv vatre poprima kršćansku simboliku pročišćenja od grijeha te je ključan za čin paljenja Ilijine vojničke uniforme.

U romanu *Svježe obojeno* biblijski intertekst pronalazimo u obliku biblijske priče *Bijeg u Egipat*. Radnja se razvija oko dva glavna lika, djevojčice Klare i njezine majke te priče o bijegu iz sela u vrijeme rata. U želji da djevojčica Klara ne otkrije pravi razlog bijega, majka joj ga je predočila kao igru simbolična naziva *Bijeg u Egipat*. Njihov se bijeg, posredstvom brojnih citata preuzetih iz *Evandjelja po Mateju*, uspoređuje s biblijskim bijegom Josipa i Marije s tek rođenim Isusom pred kraljem Herodom. Postavljenu tezu dodatno potvrđuje igra s početnim slovima imena sela, te Klarina opsjednutost lutkama, odnosno leševima male djece.

U romanu *Planet Frideman*, koji prikazuje daleku budućnost čovječanstva nakon što je planet Zemlju zamijenio Planet Friedman, biblijski intertekst je najočitiije prikazan na primjeru glavnog lika Gerharda i njegova oca Andreasa koji se uspoređuju s Isusom Kristom, posebice s njegovim čudima, raspećem i ponovnim dolaskom opisanim u *Otkrivenju*. Ono se, kao i u prethodnim romanima, pokazalo neiscrpnim izvorom biblizama za autora. Vodeći ljudi Planeta Friedman svojom su pohlepom uništili sami sebe, pokajanje koje je temelj kršćanske vjere za njih je destruktivan osjećaj, a pohlepa koja se u *Bibliji* osuđuje održava ili podiže njihovu tržišnu vrijednost. Zbog toga se propast Planeta uspoređuje s biblijskim potopom kojim je Bog htio očistiti zemlju od pokvarenih ljudi, a vatra koja je označila njihov kraj simbolizira Božju osudu i kaznu za grijeh. Autor, pišući o ljudima budućnosti, kritizira njihovu sadašnjost te prikazuje u što će se svijet pretvoriti nastavi li se zanemarivati duhovni aspekt u korist materijalnog.

Na nizu primjera i citata iz romana prikazana je velika zastupljenost biblizama koji se ne javljaju samo kao znakovi, kao što je to slučaj u ranijim romanima, već su dio narativne strukture romana. Postavljena distinkcija između dva dijela autorova opusa gradi se, osim na temelju prisutnosti biblijskog interteksta, i na stalnim motivima koji ne posjeduju naročitu važnost u ranijim romanima. Takav je motiv Minotaura koji simbolizira želju za smrću, a ključan je u gotovo svim romanima kao i pitanje prave vjere i kršćanske osude samoubojstva i zločina koje zaokuplja likove. Čest motiv su i ždralovi koji ne uspijevaju pratiti jato kao slika ratnih veterana koji se ne snalaze u društvenoprihvatljivim okvirima. Konačno, važan je motiv kiše koji u svim analiziranim romanima simbolizira smrt i krvoproliće te motiv sunca koje ima suprotan predznak, a predstavlja Isusa Krista.

Iz navedenih se razloga sa sigurnošću može zaključiti kako bez pronalaska i tumačenja biblijskog interteksta u odabranim romanima njihova interpretacija nije potpuna. To potvrđuje svevremenost *Biblije* koja uživa značajan položaj prototeksta, kako za književna djela kroz povijest, tako i za djela jednog suvremenog autora. Zbog višestrukosti značenjskih potencijala biblizama koji omogućuju pogled na različite narativne svjetove, možemo zaključiti kako je biblijski prototekst veoma produktivan pa je i interpretacija djela usmjerena u tom pravcu neophodna.

9. Literatura:

a) primarna

„Biblija“. Kršćanska sadašnjost. <http://biblija.ks.hr/>

MLAKIĆ, Josip (2010) *Ljudi koji su sadili drveće*. Zagreb: V.B.Z.

MLAKIĆ, Josip (2011) *Mrtve ribe plivaju na leđima*. Zagreb: V.B.Z.

MLAKIĆ, Josip (2012) *Planet Friedman*. Zaprešić: Fraktura.

MLAKIĆ, Josip (2014) *Božji gnjev*. Zaprešić: Fraktura.

MLAKIĆ, Josip (2014) *Svježe obojeno*. Zaprešić: Fraktura.

b) sekundarna

ALAJBEGOVIĆ, Božidar (2003) Bosanski vestern. U: *Posts scriptum*. Str. 105-109. Zagreb: Litteris.

CHEVALIER, Jean i Alain GHEERBRANT (2007) *Rječnik simbola: mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Preveli Danijel Bučan et al. Zagreb: Kulturno informativni centar; Naklada Jesenski i Turk.

COCAGNAC, Maurice (2002) *Biblijski simboli: teološki pojmovnik*. Preveli Marko Gregorić i Vesna Pavković. Zagreb: Izdanja Antibarbus.

BADURINA, Anđelko (1979) *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

BARTHES, Roland (1986) Teorija o tekstu. U: *Republika: časopis za književnost*. Br. 9-10. Str. 1098-1110. Preveo Miroslav Beker.

BARTON, John (1996) Form criticism. U: *Reading the Old Testament*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.

https://books.google.hr/books?id=atsZrAziVxsC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gb_s_g_e_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

BITI, Vladimir (2000) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.

CLIFFORD, Richard i Daniel HARRINGTON (2012) *Reading the Old Testament*. New York / Mahwah, NJ: Paulist Press.

http://www.jebelalicatechists.com/uploads/2/2/6/0/22602812/_reading_the_old_testament.pdf

FRYE, Northrop (1979) *Anatomija kritike*. Prevela Giga Gračan. Zagreb: Naprijed.

FRYE, Northrop (1985) *Veliki kodeks*. Preveli Novica Milić i Dragan Kujundžić. Beograd: Prosveta.

„Himan.“ Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25549>

JUNG, C. Gustav (1974) *Čovjek i njegovi simboli*. Preveli: Marija i Ivan Salečić. Zagreb: Mladost.

LAĆA, Josip (1999) *Religijski leksikon*. Zagreb: Mosta.

PETRAČ, Božidar (1995) Duhovne odrednice hrvatske književnosti. U: *Croatica Christiana periodica*. Br. 19/36. Str. 77-95.

„Punski ratovi.“ Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51111>

REBIĆ, Adalbert (2002) *Opći religijski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

„Rekvijem.“ Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52366>

SLAVIĆ, Dean (2011) *Simboli i proroci: interpretacija biblijskog interteksta*. Zagreb: Školska knjiga.

SLAVIĆ, Dean (2016) *Biblija kao književnost*. Zagreb: Školska knjiga.

SOLAR, Milivoj (1977) *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

SOLAR, Milivoj (2011) *Književni leksikon; pisci, djela, pojmovi*. Zagreb: Matica hrvatska.

LÉON-DUFOR, Xavier (1969) *Rječnik biblijske teologije*. Preveo Mate Križman. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Sažetak

Diplomski rad se bavi pronalaskom i tumačenjem biblijskog interteksta u romanima bosansko-hercegovačkoga pisca Josipa Mlakića. Proučen korpus čine romani objavljeni 2010. godine i nakon nje: *Ljudi koji su sadili drveće* (2010), *Mrtve ribe plivaju na leđima* (2011), *Planet Friedman* (2012), *Svježe obojeno* i *Božji gnjev* (2014) u kojima se naglasak premješta s rata u Bosni, kao glavne tematske odrednice ranijih romana, na biblijski intertekst. Budući da je cilj rada promotriti kako simboli preuzeti iz *Biblije* utječu na interpretaciju odabranih romana jednog suvremenog autora, uz pomoć stručne literature, kao što je djelo *Anatomija kritike* Northropa Fryea i članak *Duhovne odrednice hrvatske književnosti* Božidara Petrača, promotren je utjecaj *Biblije* na razvoj Zapadne književnosti. Potom su definirani pojmovi važni za analizu romana, kao što su intertekst i intertekstualnost te biblizam. U samoj je analizi iz svakog romana iščitani biblijski intertekst na razini simbola, citata, likova i naracija, čije je poznavanje neophodno za cjelovitu interpretaciju djela. Konačni cilj rada je potvrditi pretpostavku da se biblizmi u navedenima romanima ne javljaju samo kao znakovi, kao što je to slučaj u ranijima romanima, već da oni prožimaju cijela djela. Kako bi se dodatno naglasila uspostavljena distinkcija, istaknuti su stalni motivi poput ždralova, Minotaura, vode i vatre koji nisu prisutni ili ne posjeduju naročitu važnost u ranijim romanima.

Ključne riječi

Biblija, biblizam, intertekst, Josip Mlakić

Key Words

The Bible, biblism, intertext, Josip Mlakić